

ДОСТОЈЕВСКИ

НАЈЛЕПШЕ
ПРИЧЕ

F. M. Dostojevski

Najlepše priče

preveli
dr Milosav Babović i Desanka Maksimović

Elektronsko izdanje

MMXV

SAN SMEŠNOG ČOVEKA

Fantastična priča

1

Ja sam smešan čovek. Oni me sada nazivaju ludakom. To bi za mene bilo unapređenje, kada za njih još uvek ne bih ostao isto onako smešan kao i ranije. Ali sada se ja više ne ljutim, sada su mi svi oni dragi, čak i kada me ismevaju — i tada su mi zbog nečeg naročito dragi. Ja bih se i sam smejao sa njima — ne baš sebi, već iz ljubavi prema njima, da ne osećam takvu tugu kada ih gledam. Tužan sam zato što oni ne znaju istinu, a ja znam. Oh, kako je teško sam znati istinu! Ali oni to neće shvatiti. Ne, neće shvatiti.

Ranije sam duboko patio zato što sam izgledao smešan. Nisam izgledao, već bio. Uvek sam bio smešan, i znam to, možda, od samog rođenja. Možda sam već u sedmoj godini znao da sam smešan. Zatim sam učio školu, kasnije studirao, i šta — što sam više učio, to sam više znao da sam smešan. Tako je, na kraju, za mene cela univerzitetska nauka postojala samo zato da, saobrazno mom usvajanju naučnih znanja, objasni i dokaže da sam smešan.

I u životu je bilo slično kao u nauci. Svake godine je raslo i jačalo u meni to isto saznanje o mom smešnom izgledu, u svakom pogledu. Mene su svi i uvek ismevali. Ali nisu znali, niko nije ni slutio da ako postoji čovek na zemlji koji najbolje zna da sam smešan, onda sam to bio ja — i to me je najviše vredalo što oni to ne znaju, ali za to sam ja sam bio kriv: uvek sam bio tako ohol da nikako i nikada nisam hteo nikom to da priznam. Ta oholost je iz godine u godinu rasla u meni, i kada bi se desilo da dozvolim sebi i bilo kome priznam da sam smešan, čini mi se da bih odmah, te iste večeri, razneo sebi glavu revolverom.

O, kako sam kao dečak patio od pomisli da neću izdržati i da ću iznenada jednom priznati drugovima. Ali otkako sam postao mladić, ja sam se zbog nečeg malo smirio, mada sam svake godine sve dublje bio svestan svoje strašne osobine. I upravo zbog nečeg, zato što ni sada ne mogu da odredim zašto. Možda zato što je u mojoj duši narastala strašna tuga zbog jedne okolnosti koja je bila neizmerno važnija od mene celog: naime, to je bilo ubeđenje — koje me je zaprepastilo — da je na svetu svuda svejedno. Ja sam to već odavno predosećao, ali konačno ubeđenje nastalo je poslednje godine, i nekako iznenada. Odjednom sam osetio da bi meni bilo svejedno hoće li postojati svet ili da nigde ničega nema. Počeo sam osećati svim svojim bićem da za mog života ničega nije bilo. U početku mi je stalno izgledalo da je zato mnogo šta bilo ranije, ali kasnije sam se dosetio da i ranije, takođe, ničeg nije bilo, samo je tako izgledalo. Postepeno sam se ubedio da ničeg nikada neće ni biti.

I tada sam odjednom prestao da se ljutim na ljude i da ih gotovo ne primećujem.

I doista to se manifestovalo čak i u najmanjim sitnicama: dešavalo se, na primer, da idem ulicom i naletim na ljude. I nije to bilo od zamišljenosti — o čemu sam imao razmišljati, ja sam tada sasvim prestao da mislim: bilo mi je svejedno. I da sam bar rešio pitanja; nijedno nisam rešio, a koliko ih je bilo? Ali meni je bilo svejedno, i sva pitanja su nestala.

I eto, posle toga sam saznao istinu. Istinu sam saznao novembra prošle godine, upravo trećeg novembra, i otada ja pamtim svaki svoj trenutak. To je bilo jedne mračne, najmračnije večeri koja može biti. Vraćao sam se tada posle deset sati kući i upravo sam tada, sećam se, pomislio da ne može biti mračnijeg vremena. Čak ni u bukvalnom smislu. Ceo dan je lila kiša, i to je bila neka izuzetno hladna i mračna kiša, čak neka strašna kiša, očevidno neprijateljska prema ljudima, sećam se toga — i odjednom, posle deset sati kiša je prestala i nastala je strašna vlaga, strašnija i vlažnija nego kada je padala kiša; od svega se dizala neka para, od svakog kamena na ulici, iz svake uličice, kad se pogleda u njenu dubinu izdalje.

Odjednom mi se učinilo da bi bilo veselije kada bi se svuda ugasila svetlost, a sa osvetljenjem je tužnije srcu, zato što ono sve to osvetljava. Tog dana gotovo nisam ručao i od rane večeri sam presedeo kod jednog inženjera, kod koga su sedela još dva prijatelja. Stalno sam ćutao i mislim da sam im dosadio. Oni su raspravljali o jednom provokativnom pitanju i odjednom su se čak uzбудili. Ali njima je bilo svejedno, ja sam to video, i uzbuđivali su se tek onako. To sam im neočekivano i rekao: »Vama je«, kažem, »gospodo, svejedno.« Nisu se uvredili, već su mi se svi nasmejali. Zato što sam to rekao bez ikakvog prekora i prosto zbog toga što mi je bilo svejedno. Oni su uvideli da mi je svejedno i razveselili su se.

Kada sam na ulici pomislio na svetlost, pogledao sam u nebo. Nebo je bilo strašno mračno, ali su se jasno mogli videti iskidani oblaci i među njima bezdani crnih mrlja. Odjednom sam u jednoj od tih mrlja primetio — malenu zvezdu i počeo sam da je gledam netremice. Zato što mi je ta zvezdica sugerirala misao: odlučio sam da se ubijem te noći. To sam bio tvrdo odlučio još pre dva meseca, i mada sam siromašan, kupio sam divan revolver i napunio sam ga istog dana. Međutim, prošlo je već dva meseca, a on je stalno ležao u fioci. Ali meni je bilo tako svejedno da sam pozeleo najzad da ugrabim trenutak kada mi neće biti tako svejedno, a zašto to — ne znam. I tako sam ova dva meseca, svake noći, vraćajući se kući, mislio da ću se ubiti. Stalno sam čekao trenutak. I eto, ova majušna zvezda mi je sugerirala misao i ja sam odlučio da će to* obavezno biti te noći. A zašto mi je zvezda sugerirala tu misao — ne znam.

I eto, dok sam gledao u nebo, iznenada me je uhvatila za lakat ona devojčica. Ulica je bila već pusta i gotovo nikog nije bilo. Tamo, dalje, spavao je kočijaš u fijakeru. Devojčica je imala oko osam godina, povezana maramom i samo u haljinici, sva mokra, ali ja sam naročito zapamtio njene mokre, pocepane cipelice, i sada ih pamtim. One su mi naročito privukle pogled. Devojčica je odjednom počela da me vuče za rukav i da me zove. Nije plakala, ali je nekako odsečno izvikivala neke reči, koje nije mogla dobro izgovoriti, zato što je sva drhtala kao u groznici. Bila je nečim užasnuta i očajno je vikala: »Mamica! Mamica!« Okrenuo sam se, ali nisam kazao ni reči i išao sam dalje; međutim, ona je trčala i vukla me, a u glasu sam joj začuo onaj zvuk koji kod veoma uplašene dece znači oćajanje. Ja poznajem taj zvuk.

Mada nije izgovarala reči do kraja, shvatio sam da njena mati negde umire, ili im se nešto desilo i ona je istrčala da nekog pozove, da nešto nađe, da bi pomogla mami. Ali ja nisam pošao za njom, čak sam, naprotiv, odjednom pomislio da je oteram. U početku sam joj rekao da potraži gradskog stražara. Međutim, ona je odjednom sklopila ručice i jecajući, gušeći se od plaća, stalno trčala pored mene i nije me napuštala. Tada sam lupio nogom i podviknuo. Ona je samo vrisnula: »Gospodine, gospodine!...« ali me odjednom ostavila i kao munja pretrčala ulicu; tamo je ugledala nekog prolaznika i ona je, očigledno, potrčala od mene ka njemu.

Popeo sam se na moj šesti sprat. Soba mi je mala i jedna, a prozor polukružni, kao sve na mansardi. Imam divan, tapaciran mušemom, sto, na kome su knjige, dve stolice i udobnu fotelju, staru — prestaru, ali zato volterovsku.

Seo sam, zapalio sveću i počeo da razmišljam. U susednoj sobi, iza pregrade, nastavljala se sodoma. To kod njih traje još od prekjuče. Tamo je stanovao penzionisani kapetan, a kod njega su bili gosti — pet-šest podlaca: pili su votku i igrali preferans starim kartama. Prošle noći bila je tuča, i znam da su dvojica dugo jedan drugog vukli za kosu. Gazdarica je htela da se žali, ali se strašno boji kapetana. Osim njih, kod nas stanuje samo jedna gospođa, mala i mršava, udovica nekog oficira — doputovala je sa troje nejake dece, koja su se razbolela u našim sobama. I ona i deca se boje kapetana do besvesti i svu noć drhte i krste se, a

najmanje dete je od straha dobilo napad.

Pouzdamo znam da taj kapetan ponekad zaustavlja na Nevskom prospektu prolaznike i traži milostinju. U službu ga ne primaju. Ali čudna stvar (ja ovo zato i pričam), za ceo mesec, otkada stanuje kod nas, kapetan nije izazvao u meni nikakav gnev. Od samog početka ja sam se, naravno, klonio poznanstva s njim, a i njemu je od prvog susreta bilo dosadno sa mnom, ali ma koliko oni vikali iza pregrade, i ma koliko ih bilo tamo — meni je uvek svejedno. Sedim po celu noć i doista ih ne čujem — toliko ih zaboravim. Jer ja svake noći ne spavam do rasvita, i to već traje godinu dana. cele noći sedim u fotelji za stolom i ništa ne radim. Knjige čitam samo danju. Sedim, čak i ne mislim, već onako misli mi lutaju a ja im dajem slobodu. Sveća za noć sagori cela.

Seo sam za sto polako, izvadio revolver i stavio ga pred sebe. Kada sam ga stavio, sećam se, upitao sam sebe: »Zar tako?« i sasvim pouzdano odgovorio sebi: »Tako.« To jest — ubiću se. Znao sam da ću se te noći sigurno ubiti, ali koliko ću još do tada presedeti za stolom — to nisam znao. I sigurno bi se ubio da nije bilo one devojčice.

2

Iako mi je, znate, bilo svejedno, ipak sam, na primer, osećao bol. Kada bi me neko udario, osetio bih bol. Isto tako i u moralnom pogledu: kada bi se desilo nešto tužno, ja bih osetio sažaljenje, kao i onda kada mi još u životu nije bilo svejedno. Ja sam i osetio sažaljenje malopre: detetu bih obavezno pomogao. A zašto nisam pomogao devojčici? A zbog jedne misli koja mi je sinula tada: kada me je ona vukla za rukav i zvala, odjedanput se pojavilo pitanje koje nisam mogao rešiti. Pitanje je bilo bespredmetno, ali ja sam se naljutio. A naljutio sam se zbog zaključka: ako sam već odlučio da se ubijem ove noći, znači, sada mi više nego ikad sve na svetu mora biti svejedno. A zašto sam odmah osetio da mi nije svejedno i da sažaljevam devojčicu? A sećam se da sam je duboko požalio; čak sam osetio neki čudan bol, sasvim neverovatan u mom položaju. Doista ne umem bolje da izrazim to svoje tadašnje trenutno osećanje, ali ono je trajalo u meni i kod kuće, kada sam već seo za sto, i bio sam veoma nervozan, kako već odavno nisam bio.

Misao je tekla za mišlju. Bilo mi je jasno, ako sam čovek i još nisam nula, pre nego što postanem nula — znači, živim, prema tome, mogu da patim, da se ljutim i osećam stid za svoje postupke. Pa neka. Ali ako se ja, na primer, ubijem posle dva sata, šta mi je stalo do devojčice i šta me se tada tiče i stid i sve na svetu? Ja se pretvaram u nulu, u apsolutnu nulu! I zar svest o tome da ja od sada konačno neću postojati, prema tome, i sve ostalo neće postojati, nije mogla imati ni najmanjeg uticaja na osećanje sažaljenja prema devojčici, niti na osećanje stida posle učinjene podlosti? Jer ja sam zato i lupio nogom i viknuo strašnim glasom na nesrećno dete zato što »tobože, ne samo što ne osećam sažaljenje već, ako i nečovečnu podlost učinim, sada i to mogu, zato što će se za dva sata sve ugasiti.« Verujete li da sam zato podviknuo? Ja sam sada gotovo ubeđen u to.

Zamislio sam jasno kao da život i svet sada od mene zavise. Čak mogu reći tako: kao da je sada svet samo radi mene i stvoren. Ja ću se ubiti i sveta neće biti, bar za mene. A da i ne govorim o tome da, možda, posle mene stvarno ni za koga ništa neće postojati, i čim se ugasi moja svest — nestaće odmah i sav svet, kao priviđenje, kao atribut samo moje svesti, i prestaće da postoji, zato što su, možda, sav ovaj svet i svi ljudi — samo ja sam.

Sećam se da sam, sedeći i razmišljajući, sva ta nova pitanja, koja su se gomilala jedno za drugim, okretao i posmatrao sa druge strane i izmišljao nešto sasvim novo. Na primer, odjednom mi je sinula

čudna misao: da sam ranije živeo na Mesecu ili na Marsu i učinio tamo neki najsramniji i najnečasniji postupak, kakav se samo može zamisliti, i za njega bio tamo osramoćen i obrukan, kako se to jedino ponekad u snu, u košmaru, može sanjati i osetiti, i kada bi se zatim našao na Zemlji i dalje bio svestan šta sam uradio na drugoj planeti, a pored toga znao da se tamo nipošto i nikada neću vratiti — da li bi mi, gledajući sa Zemlje na Mesec, bilo svejedno ili ne bi? Da li bih osećao stid zbog tog postupka ili ne bih?

Pitanja su bila besciljna i suvišna, jer je revolver već bio preda mnom i ja sam svim bićem svojim znao da će to biti sigurno, ali ona su me nervirala i ja sam se ljutio. Kao da nisam mogao sada da umrem, dok pre toga nešto ne rešim. Jednom reči, ona devojčica me je spasila, zato što sam pitanjima otklonio pucanj.

U međuvremenu se i kod kapetana počelo smirivati: završili su sa kartanjem, spremali su se da spavaju i uzgred gundali i psovali se. Eto, tada sam iznenada zaspao u fotelji, za stolom, što mi se ranije nikada nije dešavalo. Zaspao sam sasvim neprimetno. A snovi su, kao što je poznato, veoma čudna pojava: nešto se odslikava sa poraznom jasnoćom, sa juvelirski izvajanim sitnim detaljima, a preko drugog preskačeš kao da ga uopšte ne primećuješ, na primer, preko prostora i vremena. Snovima, izgleda, ne diriguje razum, već želja, niti glava, već srce, a međutim, kakve je vešte obrte ponekad izvodio moj razum u snu! Sa njim se u snu dešavaju sasvim neshvatljive stvari. Moj brat je, na primer, umro pre pet godina. Ja ga ponekad sanjam: on učestvuje u mojim poslovima, veoma smo zainteresovani, iako ja u toku celog sna jasno znam i sećam se da je moj brat umro i sahranjen. Zašto se ja ne čudim tome što je on, mada mrtav, ipak pored mene i sa mnom brine i radi? Zašto moj razum sve to dozvoljava? Ali dosta. Prelazim na moj san. Da, tada mi se prisnio ovaj san, moj san od trećeg novembra!

Oni me sada peckaju da je to bio samo san. Ali zar nije svejedno je li san ili nije ako mi je taj san otkrio Istinu? Jer, ako si jednom saznao istinu i video je, onda znaš da je to istina i da druge nema i ne može biti, svejedno da li spavate ili živite. Pa neka je i san, neka je, ali ovaj život koji vi toliko hvalite ja sam hteo da uništim samoubistvom, a moj san, san moj — o, on mi je otkrio novi, veliki, obnovljeni, moćni život!

Slušajte.

Kazao sam da sam zaspao neprimetno i čak kao da sam i dalje razmišljao o istim pitanjima. Odjednom mi se prisnilo da uzimam revolver i, sedeći, nišanim pravo u srce — u srce, a ne u glavu; a ranije sam odlučio da obavezno pucam u glavu, i to u desnu slepoočnicu. Pošto sam uperio cev u grudi, pričekao sam sekundu ili dve, i odjednom su se moja sveca, sto i zid preda mnom pokrenuli, zanjihali. Brzo sam opalio.

U snu vi ponekad padate sa visine, ili vas kolju, ili tuku, ali nikada ne osećate bol, osim ako se doista nekako sami povredite u krevetu, tada ćete osetiti bol i gotovo uvek se probudite od bola. Tako je bilo i u mom snu: nisam osetio bol, ali mi se učinilo da se od pucnja sve u meni srušilo, sve odjednom ugasilo i oko mene sve postalo strahotno crno. Kao da sam oslepeo i onemeo, i ležim na nečem tvrdom, ispružen, nauznak, ništa ne vidim i ne mogu učiniti ni najmanji pokret. Oko mene se kreću i viču, grmi basom kapetan, vrišti gazdarica — odjednom opet prekid: mene već nose u zatvorenom mrtvačkom sanduku. I ja osećam kako se njiše sanduk i razmišljam o tome, i odjednom me, prvi put, frapira misao da sam, eto, umro, konačno umro, znam to i ne sumnjam, ne vidim i ne krećem se, ali osećam i razmišljam. Međutim, brzo se mirim sa tim i, po običaju, kao u snu, primam stvarnost bez pogovora.

I eto, mene zakopavaju u zemlju. Svi odlaze i ja ostajem sam, apsolutno sam. Ne mičem se. Kada sam ranije, na javi, zamišljao kako će me sahraniti u grob, uvek sam sa grobom povezivao samo osećaj vlage i hladnoće. Tako sam i sada osetio da mi je veoma hladno, naročito vrhovima prstiju na nogama, ali ništa više nisam osetio.

Ležao sam, i čudno — ništa nisam očekivao, smatrajući da mrtvac nema šta da čeka. Ali bilo je vlažno. Ne znam koliko je vremena prošlo — sat, nekoliko dana, ili mnogo dana. I odjednom na moje levo zatvoreno oko kanula je kap vode koja je procurila kroz krov sanduka; za njom, minut kasnije — druga, zatim kroz minut — treća, tako dalje, i tako dalje, stalno posle jednog minuta. Duboki gnev je odjednom planuo u mom srcu, i ja sam odjednom osetio u njemu fizički bol. »To je moja rana« — pomislio sam — »to je pucanj, tamo je kuršum...« A kap je kapala svakog minuta i pravo na moje sklopljeno oko. I ja sam odjednom povikao, ne glasom, jer sam bio mrtav i nem, već svim svojim bićem, gospodaru svega što se dešavalo sa mnom:

— Ma ko da si, ali ako postojiš i ako postoji nešto razumnije od ovoga što se sada dešava, onda mu

dozvoli da bude i ovde. Ako mi se svetiš za moje nerazumno samoubistvo rugobom i besmislom daljeg bitisanja, onda znaj da se nikakvo mučenje, koje bi me zadesilo, ne može meriti sa prezirom koji ću nemo osećati u toku miliona godina mučeništva!

Zavapio sam i ućutao. Gotovo celi minut trajalo je duboko ćutanje, čak je još jedna kap kanula, ali ja sam znao, bezgranično sam i nepokolebljivo verovao i znao da će se odmah obavezno sve promeniti. I gle, iznenada se otvorio moj grob. Istina, ne znam da li je bio otvoren i raskopan, ali mene je zgrabilo neko tajanstveno, neznano biće i mi smo se odjednom našli u vasioni. Odjednom sam progledao: bila je duboka noć, i još nikad, nikad nije bilo takve tame! Leteli smo u prostoru već daleko od Zemlje. Nisam ništa pitao onog koji me je nosio — čekao sam i bio ponosan. Uveravao sam sebe da se ne plašim, i obamirao od ushićenja pri pomisli da se ne bojim. Ne sećam se koliko smo vremena leteli i ne mogu ni da zamislim: sve se odvijalo tako, kao uvek u snu, kada preskačeš prostor i vreme, zakone postojanja i razuma, i zaustavljaš se samo na tačkama za kojima srce čezne i sneva. Sećam se da sam odjednom ugledao u tami jednu malenu zvezdu. »Je li to Sirijus?« — nisam izdržao i upitao sam neočekivano, jer nisam hteo ni o čemu da pitam. »Ne, to je ona ista zvezda koju si video među oblacima, kada si se vraćao kući«, odgovorilo je biće koje me je nosilo. Znao sam da je imalo ljudski lik.

Čudna stvar, nisam voleo to biće, čak sam osećao prema njemu duboku odvratnost. Očekivao sam apsolutno nepostojanje i zato sam pucao u srce. I eto, ja sam u rukama bića, koje, naravno, nije ljudsko, ali koje postoji, živi: »A, znači, postoji i zagrobni život!« — pomislio sam sa čudnom lakomislenošću sna, ali suština mog srca bila je sa mnom u svoj svojoj dubini: »Ako treba ponovo postojati« pomislio sam, i »živeti opet po nečijoj neprikosnovenoj volji, onda neću da me pobede i ponize!« — »Ti znaš da se bojim tebe, i zato me prezireš«, rekao sam iznenada svom saputniku; nisam se mogao uzdržati od ponižavajućeg pitanja, u kome je bilo priznanje, i osetio sam u svom srcu poniženje, kao ubod igle. On nije odgovorio na moje pitanje, ali ja sam odjednom osetio da me ne preziru i da me ne ismevaju, da me čak ne sažaljevaju, i da naš put ima nepoznat i tajanstven cilj, koji se tiče samo mene.

Strah je rastao u mom srcu. Ali sa mukama nešto je tiho prelazilo od mog ćutljivog saputnika na mene, i kao da je prodiralo u mene. Leteli smo u mračnom i nepoznatom prostoru. Odavno već nisam video sazvežđa poznata mojim očima. Znao sam da postoje u nebeskom prostranstvu takve zvezde čija svetlost stiže na Zemlju tek za hiljade i milione godina. Možda smo preletali ta prostranstva. U strašnoj tuzi koja je mučila moje srce očekivao sam nešto. I odjednom, potreslo me jedno poznato osećanje i snažno me mamilo nekud: iznenada sam ugledao naše sunce!

Znao sam da to ne može biti naše sunce, koje je rodilo našu zemlju, da smo beskrajno udaljeni od našeg sunca, ali sam odnekud svim svojim bićem osetio da je to apsolutno isto takvo sunce kao i naše, njegovo ponavljanje i dvojniki! Slatko osećanje privlačnosti izmamilo je oduševljenje u mojoj duši: zavičajna sila sveta, onog u kome sam se rodio, odjeknula je u mom srcu i vaskrsela ga, ja sam osetio život, raniji život, prvi put posle smrti i groba.

— Ali ako je to sunce, ako je to sasvim takvo sunce kao što je naše — povikao sam — gde je onda zemlja? — Moj saputnik pokaza mi malenu zvezdu, koja je sijala u tami smaragdnom sjajem. Leteli smo pravo ka njoj.

— Zar su moguća takva ponavljanja u vasioni, zar je takav zakon prirode?... I ako je to tamo zemlja, je li ona isto onakva zemlja kao što je naša ... sasvim onako nesrećna i siromašna, ali draga i večno voljena, koja, kao i naša, izaziva isto onakvu bolnu ljubav i u najnezahvalnijoj svojoj deci?... — vikao sam, potresen neodoljivom i oduševljenom ljubavlju prema zavičajnoj, staroj zemlji, koju sam napustio. Lik jadne devojčice koju sam uvredio proleteo je preda mnom.

— Sve ćeš videti — odgovorio je moj saputnik i neka tuga se osetila u njegovim recima.

Ali mi smo se brzo bližili planeti. Ona je rasla pred mojim očima, ja sam već nazirao okean, obrisi Evrope, i odjednom je u mom srcu planulo osećanje velike, svete ljubomore: »Kako može postojati slično ponavljanje i radi čega? Ja volim, ja mogu voleti samo onu zemlju koju sam napustio, na kojoj su ostali mlazevi moje krvi, kada sam, nezahvalnik, pucao u srce i ugasio svoj život. Ali nikada; nikada nisam prestao da volim tu zemlju, i čak one noći, rastajući se sa njom, možda sam je voleo bolnije i snažnije nego ikad ranije. Ima li muka na ovoj novoj zemlji? Na našoj zemlji mi istinski možemo voleti jedino sa mukama i samo u mukama! Mi drugačije ne umemo da volimo i ne znamo za drugačiju ljubav. Ja hoću muke da bih voleo. Ja hoću, ja sam željan, ovog trenutka da ljubim, da oblivam suzama samo onu zemlju

koju sam napustio, i neću, ne prihvatam život ni na kakvoj drugoj!« ...

Ali saputnik me je već ostavio.

Odjednom, sasvim neprimetno, stao sam na tu drugu zemlju, u jarkoj svetlosti sunčanog dana, divnog kao raj. Stajao sam, mislim, na jednom od onih ostrva koja na našoj Zemlji čine Grčki arhipelag, ili negde na obali kopna blizu ovog arhipelaga. O, sve je bilo isto onako kao kod nas, samo je sve bilo ozareno nekim praznikom i velikom, svetom, najzad ostvarenom pobedom. Nežno smaragdno more tiho je zapljuskivalo obale i ljubilo ih sa ljubavlju, očevidnom, vidljivom i gotovo svesnom. Visoko, divno drveće raslo je u svoj raskoši svojih boja, a bezbrojni njihovi listići — uveren sam — pozdravljali su me svojim tihim, nežnim šumom, i kao da su izgovarali neke reči ljubavi. Bujna trava se presijavala jarkim i mirisnim bojama. Jata ptica su letela u vazduhu i, ne bojeći se mene, sletale mi na ramena, na ruke, i radosno me milovale svojim dragim, drhtavim kriocima.

I najzad sam ugledao i upoznao ljude ove srećne zemlje. Oni su mi prišli, okružili me i ljubili. O, kako su bili divni, deca sunca, deca svog sunca! Nikada na našoj zemlji nisam video takvu lepotu u čoveku. Jedino bi se u našoj deci, u najmlađim godinama njihova uzrasta, mogao naći daleki i slabi odsjaj ove lepote. Oči ovih srećnih ljudi sijale su vedrim sjajem. Njihova lica bila su ozarena razumom i nekim saznanjem punim spokoja, ali ta lica bila su vesela. U glasovima i rečima ovih ljudi odjekivala je detinja radost.

O, ja sam odmah, od prvog pogleda njihovih lica, shvatio sve, sve! To je bila zemlja ne oskrnavljena grehom, na njoj su živeli bezgrešni ljudi, živeli su u onakvom raju u kakvom su živeli, po predanju celog sveta, naši praroditelji koji su pogrešili, samo sa tom razlikom što je ovde cela zemlja bila raj. Radosno se osmehujući, ovi ljudi su se okupljali oko mene i milovali me. Odveli su me k sebi i svako je želeo da me umiri. O, oni me ništa nisu pitali, ali kao da su već sve znali, tako mi se činilo, i želeli su da što pre uklone patnju sa mog lica.

Znate šta, ipak — neka je to bio samo san! Ali osećanje ljubavi tih nevinih i divnih ljudi ostalo je zauvek u meni, i ja osećam da se njihova ljubav otuda i sada na mene izliva. Ja sam ih lično video, upoznao ih i uverio se, voleo sam ih i kasnije patio za njima. O, ja sam odmah shvatio, čak i tada, da ih u mnogo čemu uopšte neću razumeti. Meni, ruskom savremenom, progresivnom čoveku i odvratnom Petrograđaninu, izgledalo je, na primer, neshvatljivo, kako oni znaju tako mnogo a nemaju naše nauke. Ali sam ubrzo shvatio da njihova znanja ispunjavaju i hrane drugačiji prodori i otkrića nego kod nas na Zemlji, i da su njihove težnje takođe bile sasvim druge.

Oni nisu ništa želeli i bili su spokojni, nisu težili upoznavanju života, ovako kao što mi nastojimo da ga upoznamo, zato što je njihov život bio kompletan. Međutim, njihovo znanje bilo je dublje i na višem stupnju od naše nauke; jer naša nauka traži da objasni šta je život, sama teži da ga pozna da bi druge naučila da žive. A oni su bez nauke znali kako treba da žive, to sam ja shvatio, ali nisam mogao shvatiti njihova znanja. Pokazivali su mi drveće, i ja nisam mogao razumeti toliku ljubav sa kojom su gledali drveće: kao da su govorili o bićima sebi sličnim. I znate šta, možda se neću prevariti ako kažem da su oni razgovarali sa njima! Da, oni su otkrili njihov jezik, i ja sam ubeđen da ih je drveće razumelo.

Tako su gledali na celu prirodu — na životinje, koje su mirno živele sa njima, nisu ih napadale i volele su ih pobeđene njihovom ljubavlju. Pokazivali su mi zvezde i pričali o njima sa mnom, o nečem što nisam mogao shvatiti, ali verujem da su oni povezani sa zvezdama nebeskim, ne samo mišlju već nekim živim putem. O, ti ljudi se nisu ni starali da ih shvatim, voleli su me i bez toga, ali zato sam znao da i oni mene nikada neće shvatiti, zato sa njima gotovo i nisam govorio o našoj zemlji. Ja sam samo u njihovom prisustvu ljubio zemlju na kojoj oni žive, obožavao sam ih bez reči, oni su to videli i dopuštali da ih obožavam, ne stideći se što ih obožavam, zato što su sami mnogo voleli. Oni nisu patili zbog mene, kada sam ponekad plaćući ljubio njihove noge, sa radošću znajući srcem svojim kakvom snagom ljubavi će mi to vratiti.

Ponekad sam pitao sebe, čudeći se: kako su mogli da za sve vreme ne uvrede takvo stvorenje kao što sam ja, i da nijednom ne izazovu u takvom biću kao što sam ja — osećanje ljubomore i zavisti? Mnogo puta sam pitao sebe, kako sam mogao ja, hvalisavac i lažov, da im ne pričam o svojim znanjima, o kojima oni, naravno, nisu imali pojma, da ne poželim da ih zadivim tim znanjima, makar iz ljubavi prema njima? Oni su bili veseli i nestašni kao deca. Lutali su po svojim gajevima i šumama, pevali svoje divne pesme, hranili se lakom hranom -plodovima svog drveća, medom svojih šuma i mlekom životinja koje su ih

volele. Za hranu i odelo radili su samo malo i lako. Voleli su i rađali decu, ali nikada nisam primetio u njima onu silinu surovog sladostrašća, koje obuzima gotovo sve na našoj zemlji, sve i svakog, i jedini je uzrok gotovo svih grehova našeg čovečanstva.

Oni su se radovali novorođenoj deci kao novim učesnicima u njihovom blaženstvu. Među njima nije bilo svađe, ni ljubomore, i čak nisu shvatili šta to znači. Njihova deca bila su zajednička, zato što su svi predstavljali jednu porodicu. Kod njih gotovo nije bilo bolesti, mada je postojala smrt. Ali njihovi starci su umirali mirno, kao da odlaze na počinak, okruženi ljudima koji se opraštaju s njima, blagosiljajući ih i osmehujući se, i sami praćeni njihovim vedrim osmesima. Tugu i suze u tim trenucima nisam video, osećala se samo ljubav narasla do ushićenja ali do spokojnog, potpunog, produhovljenog ushićenja. Moglo se pomisliti da su oni održavali vezu sa svojim pokojnicima i posle njihove smrti, i da se zemaljsko jedinstvo među njima nije prekidalo smrću.

Oni me gotovo nisu shvatali kada sam ih pitao o večnom životu, ali su očevidno tako nesvesno verovali u njega, da to za njih i nije predstavljalo problem. Hramove nisu imali, međutim, imali su jedno nasušno, živo i neprekidno sjedinjavanje sa Celinom vasion. Nisu imali ni vere, ali su pouzdano znali da će, kada se ostvari njihova zemaljska radost u granicama zemaljske prirode, nastupiti tada za njih, za žive i mrtve, još svestranije povezivanje sa Celinom vasion. Čekali su taj trenutak sa radošću, ali bez žurbe, ne čeznući za njim, već predosećajući ga srcem svojim i govoreći o tom predosećanju jedni drugima.

Uveče, pred spavanje, voleli su da se okupljaju u složne i harmonične horove. U tim pesmama su izražavali sva osećanja koja im je dao protekli dan, slavili su ga i praćali se sa njim. Proslavljali su prirodu, zemlju, more i šume. Voleli su da stvaraju pesme jedni o drugima i hvalili su jedni druge, kao deca; to su bile najjednostavnije pesme, ali su nastajale iz srca i prožimale srca. I ne samo pesmama, već je izgledalo da sav svoj život provode uživajući jedan u drugom. To je bila neka sveopšta i potpuna zaljubljenost. Druge njihove pesme svećane i oduševljene gotovo uopšte nisam shvatao. I kad sam razumevao reći, nikad nisam mogao proniknuti u srž njihova značenja. Ono je ostajalo nekako nedostupno mojem umu, zato se moje srce nesvesno prožimalo njime sve više.

Često sam im govorio da sam sve to već odavno predosećao, da sam svu ovu radost i slavu slutio još na našoj zemlji, u tuzi koja mami i ponekad prerasta u nepodnošljivu žalost; da sam predosećao sve njih i njihovu slavu u snovima mog srca, u maštanjima mog uma, da često na našoj zemlji nisam mogao gledati bez suza sunce koje zalazi... Da je u mojoj mržnji prema ljudima naše zemlje uvek bila prisutna tuga: zašto ne mogu da ih mrzim bez ljubavi, zašto ne mogu da im ne praćam; u ljubavi mojoj prema njima prisutna je tuga: zašto ne mogu da ih volim bez mržnje?

Oni su me slušali, i video sam da ne mogu zamisliti to što ja govorim, ali ja nisam žalio što sam im govorio o tome: znao sam da shvataju svu snagu moje tuge za onima koje sam napustio. Da, kada su me gledali svojim umiljatim očima prožetim ljubavlju, kada sam osećao da je pored njih i moje srce postajalo isto tako nevino i pravedno, kao i njihova srca, ni ja nisam žalio što ih ne razumem. Od osećanja punoće života gubio sam dah i ja sam ih nemo obožavao.

A sada mi se svi smeju u lice i uveravaju me da se ni u snu ne mogu videti takve pojedinosti, koje ja sada pričam, da sam u snu sanjao ili osetio samo jedno osećanje koje je nastalo u mom srcu u bunilu, a pojedinosti sam ja izmislio kad sam se probudio. I kada sam im otkrio da je, možda, doista tako i bilo — bože, kako su mi se smejali u lice, i kakvo sam im veselje pružio! Pa, naravno, ja sam bio pokoren samo utiskom tog sna, i samo se on očuvao u mom ranjenom srcu: ali zato su stvarni likovi i oblici mog sna, naime oni koje sam doista video u samom trenutku snevanja, bili tako harmonični, tako divni i zanosni, i tako istiniti da, kada sam se probudio, naravno, nisam bio u stanju da ih ponovo stvorim nejakim našim rečima, zato su morali da se nekako kriju u mom umu — prema tome, možda sam doista, nesvesno, morao kasnije da izmislim pojedinosti, i naravno da izneverim suštinu, pogotovo zbog tako strasne želje da sve što pre i bilo kako ispričam.

Ali kako da ne verujem da je sve to bilo? Bilo je, možda hiljadu puta lepše, vedrije i radosnije nego što ja pričam! Neka je to san, ali sve to moralo je postojati. I znate šta, reći ću vam tajnu: sve to, možda, uopšte nije bio san! Jer tu se desilo nešto tako, nešto tako porazno istinito da se ne bi moglo privideti u snu. Neka je moj san nastao iz želje mog srca, ali zar je moje srce moglo samo da porodi onu strašnu istinu koju sam kasnije doživeo? Kako bih je mogao ja sam izmisliti ili dočarati srcem? Zar su se moje majušno srce i kapriciozni, ništavni um mogli uzvisiti do takvog otkrovenja istine! Oh, ocenite sami: ja

sam do sada skrivao, ali sada ću reći do kraja i tu istinu. U stvari, ja sam ih... sve iskvario!

Da, da, svršilo se time što sam ih sve iskvario! Kako se to moglo dogoditi — ne znam, ali se dobro sećam. San je preleteo kroz milenijume i ostavio u meni samo osećaj celine. Znam samo da sam ja bio uzrok greha i pada. Kao odvratna trihina, kao bacil kuge, koji zarazi čitave države, tako sam i ja zarazio celu tu, pre mene srećnu i bezgrešnu zemlju. Oni su naučili da lažu, zavoleli su laž i osetili lepotu laži. To je, možda, počelo nevino, od male koketerije, ljubavne igre, doista, možda od atoma, ali taj atom laži prodro je u njihova srca i svideo im se. Zatim se brzo pojavilo sladostrašće, sladostrašće je porodilo ljubomoru, a ljubomora — surovost...

Oh, ne znam, ne sećam se kada, ali ubrzo, veoma brzo prolila se prva krv: oni su se začudili, užasnuli i počeli da se razilaze i razjedinjuju. Pojavili su se savezi, ali već jednih protiv drugih. Počeli su prekori i ukori. Poznali su stid, i stid su proglasili za vrlinu. Pojavilo se shvatanje časti, i svaki savez je podigao svoju zastavu. Počeli su da muče životinje i životinje su pobile od njih u šume i postale njihovi neprijatelji. Počela je borba za razjedinjavanje, za samostalnost, za ličnost, za moje i tvoje. Počeli su da govore raznim jezicima. Doživeli su tugu i zavoleli tugu, čeznuli su za mukama i govorili da se Istina postiže samo patnjom. Tada se kod njih pojavila nauka.

Kada su postali zli, počeli su da govore o bratstvu i humanosti i shvatili su te ideje. Kad su postali prestupnici, izmislili su pravdu i napisali cele kodekse zakona da je sačuvaju, a da osiguraju zakone, podigli su giljotinu. Jedva su se sećali šta su izgubili, čak nisu hteli da veruju da su nekada bili nevini i srećni. Ismevali su čak i mogućnost te ranije sreće i nazvali je fantazijom. Nisu mogli da zamisle tu sreću u konkretnoj formi — ali čudno i nečuveno: kad su izgubili svaku veru u nekadašnju sreću i nazvali je bajkom, toliko su hteli da budu ponovo nevini i srećni da su klekli pred željom svog srca, kao deca, proglasili za božanstvo tu želju, sagradili mnoge hramove i počeli da se mole svojoj ideji, svojoj »želji«, istovremeno tvrdo verujući u nemogućnost njenog ostvarenja, ali obožavajući je i klanjajući joj se sa suzama.

Međutim, ako bi se samo moglo desiti da se vrate u ono nevino i srećno stanje, koje su izgubili, i kada bi ga neko ponovo pokazao i pitao ih: hoće li da se vrate njemu? — oni bi sigurno odbili. Meni su odgovarali: »Neka smo lažljivi, zli i nepravedni, mi to znamo i plaćemo zbog toga, i mučimo sami sebe radi toga, i kažnjavamo i mučimo sami sebe čak više od tog milosrdnog sudije koji će nam suditi i čije ime ne znamo. Ali mi imamo nauku i pomoću nje ćemo ponovo otkriti istinu, samo ćemo je primiti svesno; znanje je iznad osećanja, svest o životu — iznad života. Nauka će nam dati mudrost, mudrost će otkriti zakone, a poznavanje zakona sreće je — iznad sreće.«

Eto šta su govorili, i posle takvih reći svak je zavoleo sebe više nego sve ostale, i nisu mogli drugačije učiniti. Svaki je počeo tako revnosno da uzdiže svoju ličnost da se svim silama trudio da umanj i ponizi ličnost drugih, da su za to žrtvovali život. Pojavilo se ropstvo, čak se pojavilo dobrovoljno ropstvo: slabi su se rado potčinjavali jaćima, samo da bi im oni pomogli da guše slabije od njih samih. Pojavili su se i pravednici, koji su dolazili ovim ljudima i plaćući im govorili o ponosu, da su izgubili meru i harmoniju, da su izgubili i stid. Njih su ismevali ili ih kamenovali. Sveta krv se prolivala na pragovima hramova. Zato su se počeli javljati ljudi koji su izmišljali: kako da se ponovo svi ujedine tako da svaki, ne prestajući da voli sebe više od svega, istovremeno ne smeta nikom drugom, i da žive nekako svi zajedno u složnom društvu. Celi ratovi su počeli zbog te ideje. Svi koji su ratovali istovremeno su tvrdo verovali da će nauka, premudrost i osećanje samoodržanja najzad naterati čoveka da se ujedini u složno i razumno društvo, i zato su se, radi ubrzavanja stvari, »premudri« trudili da što pre istrebe »nepremudre« koji ne shvataju njihovu ideju, da ne bi smetali njenoj pobedi.

Ali osećanje samoodržanja počelo je brzo da slabi, pojavili su se oholi i sladostrasni, koji su otvoreno zahtevali sve ili ništa. Da bi stekli sve, pribegavali su zločinu, a ako to nije uspevalo — samoubistvu. Pojavile su se religije sa kultom nepostojanja i samouništenja, radi večnog smirenja u ništavilu. Najzad su se ljudi umorili u besmislenom naporu i na njihovim licima se pojavila patnja; ti ljudi su proklamovali da je patnja — lepota, jer je misao samo u patnji. Oni su opevali patnju u svojim pesmama. Išao sam među njima, lomeći prste, i plakao za njima, ali sam ih voleo, možda, još više nego ranije, kada na njihovim licima nije bilo patnje i kada su bili nevini i tako divni.

Zavoleo sam njihovu zemlju, koju su oskrnavili, još više nego kad je bila raj, samo zato što se na njoj pojavila nesreća. Avaj, ja sam uvek voleo nesreću i tugu, ali samo za sebe, za sebe, a njih sam žalio i

plakao. Širio sam ruke okrivljujući, proklinjući i prezirući sebe u očajanju. Govorio sam im da sam sve to ja učinio, samo ja. Da sam ja njima doneo razvrat, zarazu i laž! Preklinjao sam ih da me raspnu na krst, učio sam ih kako da naprave krst. Nisam mogao, nisam imao snage da se ubijem, ali sam hteo da primim muke od njih, želeo sam muke, želeo sam da se u tim mukama prolije moja krv do poslednje kapi. Ali oni su me samo ismevali i najzad su počeli da: me smatraju jurodivim. Oni su me opravdavali, govorili da su dobili samo ono što su sami želeli, i da je sve to što sada postoji moralo biti. Najzad su mi kazali da postajem opasan po njih, i da će me oterati u ludnicu ako ne začutim. Tada se tuga zarila u moju dušu tako silovito da mi se srce steglo, i ja sam osetio da ću umreti... i tada... i eto, tada sam se probudio.

3

Bilo je već jutro, to jest još nije svanulo, ali bilo je oko šest sati. Probudio sam se u istoj fotelji, sveća je potpuno dogorela, kod kapetana su spavali, i u celom našem stanu bila je retka tišina. Pre svega, skočio sam izuzetno začuđen; nikada se meni ništa slično nije događalo, čak ni takve sitnice: još nikada, na primer, nisam zaspao tako u fotelji. I odjednom, dok sam stajao i dolazio k sebi — ugledao sam pred sobom svoj revolver, gotov, napunjen — ali ja sam ga onog trenutka odgurnuo od sebe! O, sada hoću života, života! Podigao sam ruke i obratio se večnoj Istini; nisam se obratio, već zaplakao: oduševljenje, neizmerno ushićenje obuzimalo je celo moje biće. Da, života i -propovedi! Za propoved sam se odlučio tog trenutka i, naravno, za sav život! Idem da propovedam, želim da propovedam — a šta? Istinu, jer sam je video, video sam je svojim očima, video svu njenu slavu!

I eto, ja otada i propovedam! Pored toga — volim sve, a one što me ismevaju više nego sve ostale. Zašto je to tako — ne znam i ne mogu da objasnim, ali neka tako i bude. Oni kažu da ja već sada grešim, naime, ako već i sada tako grešim, šta će tek biti dalje? To je sušta istina: ja grešim i možda će kasnije biti još gore. I naravno, pogrešiću nekoliko puta dok ne nađem način kako da propovedam, to jest kojim rečima i kakvim delima, zato što je to veoma teško izvršiti. Ja i sada vidim sve jasno kao dan, ali čujte: ko ne greši?! A ipak svi idu ka jednom te istom cilju, bar svi teže jednom te istom — od mudraca do poslednjeg razbojnika — samo raznim putevima. To je stara istina, ali evo šta je u njoj novo: ja ne mogu mnogo pogrešiti! Zato što sam video istinu, video sam i znam da ljudi mogu biti divni i srećni, ne gubeći sposobnost da žive na zemlji. Ja neću i ne mogu verovati da je zlo normalno čovekovo stanje. A eto, oni svi ovu moju veru i ismevaju. Ali kako da ne verujem: ja sam video istinu — nisam je otkrio umom, već video, video, i njen živi lik ispunio je moju dušu zauvek.

Video sam istinu u tako potpunoj celovitosti i ne mogu verovati da nje ne može biti u ljudi. Dakle, kako ću pogrešiti? Naravno, zastraniću, čak i nekoliko puta, i možda ću, čak, govoriti tuđim rečima, ali ne dugo: živi lik onog što sam video biće uvek sa mnom, i uvek će me ispraviti i uputiti. O, ja sam krepak i svež, i idem, idem, makar trajalo — hiljadu godina.

Ja sam hteo, znate, u početku, čak, da sakrijem da sam sve njih iskvario, ali to je bila greška — eto, prva greška! Ali istina mi je došapnula da lažem, sačuvala me i ukazala mi put. Ali kako da ostvarimo raj — ne znam, zato to ne umem da objasnim rečima. Posle sna, izgubio sam reči. Bar glavne, najpotrebnije reči. Ali ne mari: ja ću poći i neprestano ću govoriti, neumorno, zato što sam ipak svojim očima video, iako ne umem da ispričam šta sam video. Ali to ismevači i ne razumeju: »Sanjao«, kažu, »bunilo, halucinacija.« Eh! Zar je to mudrost? A oni se ponose! San! Šta je san? A zar naš život nije san? Reći ću i više: neka, neka se to nikada ne ostvari, i neka ne bude raja na zemlji (jer ja to razumem!) — ja ću ipak propovedati.

A međutim, to je tako jednostavno: za jedan dan, za jedan sat bi se sve uredilo! Glavno je — voli druge kao sebe, eto šta je glavno, i to je sve, više ništa ne treba: odmah ćeš naći način da se sve organizuje i sredi. Pa ipak, ovo je samo — stara istina koju su bilion puta ponavljali i čitali, ali se nije ukorenila na zemlji! »Svest o životu je iznad života, poznavanje zakona sreće je — iznad sreće«, evo sa čime se treba boriti! I boriću se. Ako samo svi budu hteli, odmah će se sve srediti.

A onu devojčicu sam našao... I poći ću da propovedam! Poći ću!

MALIŠAN KOD HRISTA NA BOŽIĆOJ JELKI

Jedan

Deca su čudan svet — oni se priviđaju i sanjaju. Uoči kićenja jelke i na samo večer uoči Božića, stalno sam sretao na ulici, jednog mališana koji nije imao više od šest–sedam godina. Po strašnom mrazu bio je odeven gotovo kao leti, samo mu je grlo bilo umotano nekim starim šalom — znači, neko ga je ipak spremio i slao. On je išao »sa ispruženom rukom«; to je tehnički termin — koji znači prositi milostinju. Taj izraz su izmislili sami mališani. A takvih kao on ima mnogo. Motaju se po vašem putu i plačno govore neke naučene reči. Ovaj, međutim, nije kukao, već je govorio nekako naivo i nevično gledajući mi sa poverenjem u oči — a to znači tek je počinjao da se bavi prosjačenjem. Na moje pitanje rekao mi je da mu sestra leži bolesna i bez posla; možda je istina, ali ja sam kasnije doznao da ovih mališana ima bezbroj: šalju ih da prose i po najstrašnijoj hladnoći i, ako ništa ne sakupe, sigurno ih čekaju batine.

Kad nakupi nešto kopejki, mališan se pomodrelih i skočanjanih ruku vraća u neki ćumez, gde pijanči banda neradnika, od onih koji »počinju štrajk u fabrici u subotu i ne vraćaju se na posao pre srede uveče«. Tamo, u ćumezima podruma, s njima pijanče njihove gladne i istučene žene, tamo pište njihova gladna mala deca. Votka, prljavština i razvrat, ali glavno je votka.

Mališana sa isprošenim kopejkama odmah šalju u krčmu, i on donosi još pića. Radi zabave i njemu ponekad naliju u usta čokanj votke i kikoću se kad on, gubeći dah, pada na pod, gotovo bez svesti, »i u usta mi je votku odvratnu nemilosrdno sipao ... «

Kad poodraste, što pre mogu gurnu ga nekud u fabriku, ali sve što zaradi, i dalje je dužan donositi neradnicima, a oni opet to propiju. Ali i pre no što stupe u fabriku, oav deca postaju pravi prestupnici. Ona skitaju po gradu i znaju u podrumima takva mesta kroz koja se može proći i gde se može neprimetno prenoćiti. Jedan od njih je spavao nekoliko noći uzastopno u korpi kod nekog vratara koji ga nije primetio.

Oni, naravno, postaju i sitni lopovi. Krađa postaje strast čak kod osmogodišnje dece, koja ponekad nisu svesna svojih prestupa. Na kraju podnose sve — glad, hladnoću, batine — samo radi slobode, i beže od svojih neradnika da skitaju po svojoj volji. Ponekad to divlje stvorenje ništa ne shvata, ni gde živi, ni koje je narodnosti, ima li boga, postoji li car; pričaju o njima čak takve stvari, da čovek ne veruje svojim ušima, a, međutim, to su činjenice.

Dva

Ali ja sam romansijer i čini mi se da sam jednu »priču« sam izmislio. Zašto pišem »čini mi se«, kada sigurno znam da sam je izmislio, ali meni izgleda da se to negde i nekada desilo i da se desilo upravo uoči Božića u nekom ogromnom gradu i po strašnoj hladnoći. Pričinjava mi se da je živeo u podrumu mališan, ali još sasvim mali, kome je jedno šest godina ili još manje. Taj mališan se probudio jednog jutra u vlažnom i hladnom suterenu. Bio je odeven u nekakav kaputić i drhtao je. Dah mu je izletao kao bela para, i, sedeći u kutu na nekom sanduku, iz dosade je hotimično puštao tu paru iz usta i zabavljao se gledajući kako izlazi.

Bio je veoma gladan. Nekoliko puta od zore prilazio je drvenom ležaju, gde je na prostirci i sa nekakvim zavežljajem pod glavom ležala bolesna njegova majka. Kako se ona ovde našla?

Mora da je doputovala sa svojim mališanom iz drugog grada i razbolela se iznenada. Vlasnicu prenoćišta su još pre dva dana ovdeli u policiju. Stanari su se razišli uoči praznika — a jedini koji je ostao, ležao je već dan i noć mrtav pijan — i nije mogao dočekati praznik!

U dugom uglu sobe ječala je neka osamdesetogodišnja starica koja je nekada i negde živela kao dadilja, a sada je umirala samotna, jaučući i gundajući mališanu, tako da se već počeo bojati da priđe njenoj postelji u uglu.

Vode da se napije našao je negde u hodniku, ali korice hleba nigde nije našao, i već je deseti put prilazio da probudi svoju mamu. Strašno mu je, najzad, bilo u mraku: odavno je već pao mrak, a lampu nisu upalili.

Opipao je mamino lice i začudio se što se ona uopšte ne miče i što je hladna kao zid.

»Mnogo je ovde hladno«, pomislio je, postojao malo, i nesvesno zaboravivši svoju ruku na ramenu pokojnice. Zatim je dunuo u svoje prstiće da ih ogreje i, odjednom, napipavši na ležaju svoju staru kapu, pa polako, pipajući po mraku, izašao iz suterena. On bi i ranije pošao, ali se stalno bojao nekog velikog psa koji je, gore, na stepenicama, ceo dan zavijao pred susednim vratima. Ali psa sada nije bilo, i mališan je odjednom izašao na ulicu.

Gospode Bože, kakav grad! Nikada tako nešto nije video. Tamo, odakle je došao, noću je crna pomračina — jedan fenjer na celu ulicu. Prozori niskih, drvenih kućica zatvaraju se kopcima; na ulici, čim se smrkne, nigde nikoga — svi se zatvaraju po kućama, i samo zavijaju čitavi čopori pasa, stotine i hiljade ih zavijaju i laju svu noć.

Ali je zato tamo bilo tako toplo, i davali su mu da jede, a ovde — ah, Gospode, da mu je sad da jede!... I kakva je ovde vreva i tutnjava, kakva svetlost, i ljudi, i kočije, i zima, i mraz!

Ledena para dizala se od premorenih konja, iz njihovih zadihanih vrelih njuški; kroz sipkav sneg odzvanjaju o kamenje potkovice, i svi se tako guraju, i, bože ... tako mu je se jelo, makar neki komadić hleba, i tako mu je odjednom hladno za prstiće. Pored njega je prošao čuvar reda, ali se okrenuo da ne vidi mališana.

Evo opet jedna ulica — oh, kako je široka! Ovde će me sigurno pregaziti! I kako svi viču, trče i jure kočijama, a svetlosti, koliko svetlosti!

A šta je ovo? Uh, kakvo veliko staklo, a iza stakla soba, a u sobi neko drvo do tavanice. To je jelka, a na jelki koliko svećica, koliko zlatnih hartijica i jabuka, a svuda oko nje lutkice i mali konjići; po sobi trče deca, lepo odevena, čista, smeju se i igraju se, i nešto jedu i piju.

Eno, ona devojčica počela je da se igra sa dečakom — kako je lepa devojčica! Evo, i muzika se čuje kroz prozor.

Mališan gleda, čudi se, već se i smeje, ali sad ga bole prstići i na nožicama, a na ručicama su mu već sasvim pomodreli, već ne mogu da se savijaju, i bole ga kad miče s njima. I odjednom mališan oseti da ga mnogo bole prstići, zaplaka se i potrča dalje ... i, evo, ponovo je video kroz drugo staklo sobu, i tamo je drveće, a na stolovima razni kolači: od badema, crveni, žuti, i sede tamo četiri bogate gospođe, pa ko dođe, one mu daju kolača, a vrata se otvaraju svaki čas, sa ulice ulazi mnogo gospođe.

Mališan se prikrađe brzo, otvori vrata i uđe ... Uh, kako su počeli da viču na njega i da mašu rukama! Jedna gospođa brzo mu je prišla i tutnula u ruku kopejku, pa mu je otvorila vrata — na ulicu! Kako se uplašio! A kopejka mu je odmah ispala i zvečeći otkotrljala se po stepenicama: nije mogao da savije svoje pomodrele prstiće i da pridrži kopejku.

Istrčao je mališan na ulicu i pošao brže i brže, a kuda — ni sam nije znao ... Opet bi se zaplakao, ali se bojavao, i trčao je, trčao i hukao u ručice. Obuzimala ga je tuga, jer se najednom osetio tako usamljen, i bilo mu je užasno ... odjednom ... o, bože! Šta je ovo opet? Stoji masa ljudi i divi se — iza stakla prozorskog bile su tri lutke, male, odevene u crvene i zelene haljinice, kao da su žive! Neki starčić sedi, i kao da svira u violinu, još druga dva takođe stoje tu, sviraju u male violinice, i po taktu mašu glavama, jedan u drugoga gledaju, a usne im se miču, govore, stvarno govore — samo se zbog stakla ništa ne čuje.

Mališan je u prvi mah pomislio da su oni živi, a kad se dosetio da su to lutke — iznenada se nasmejao. Nikad nije video takve lutke, i nije znao ni da postoje! I hteo bi da zaplače, ali su mu te lutkice tako smešne.

Odjednom mu se učini da ga je neko otpozadi zgrabio za kaputić: veliki i zao dečak stajao je pored njega, i iznenada ga je udario po glavi, zbacio mu kapu, i udario ga nogom ispod kolena. Mališan se prevrnuo na zemlju; tada ljudi povikaše, on pretrnu od straha, skoči i poče bežati, bežati, i odjednom je utrčao — ni sam nezna gde — ispod neke kapije, u tuđe dvorište — i čučnuo iza naslaganih drva: »Ovde me neće naći, a i mrak je.«

Čučnuo je i zgurio se, a nikako nije mogao da odahne od straha, i odjednom, sasvim iznenada, bilo mu je tako prijatno: ručice i nožice su najednom prestale da ga bole i bilo mu je tako toplo, kao na peći!... Trgao se i sav uzdrhtao: ah, on je to ovde bio zaspao! Kako je dobro tu spavati!

»Posedeću ovde, pa ću opet poći da pogledam one lutke«, pomislio je mališan i osmehnuo se kada se setio lutaka, »stvarno kao da su žive!« ... I odjednom mu se pričulo da je nad njim njegova mama zapevala pesmicu. »Mama, ja spavam, ah, kako je ovde lepo spavati!«

— Hajdemo k meni, mališane, da kitimo jelku — prošaputao je nad njim odjednom neko tihim glasom.

Pomislio je da je i to govorila njegova mama, ali ne, nije ona; ko ga je to zvao on nije video, ali neko se sagnuo prema njemu, zagrlio ga u tami, a on mu je pružio ruku i...i odjednom...o, kakva svetlost! O, kakva jelka! Kao da i nije jelka — on još takvog drveta video nije! Gde je on to sad: sve blista, sve se sija, a svuda oko njega lutke — ali ne, to su sve dečaci i devojčice, samo tako sjajni, svi se oni viju oko njega, lete, svi ga ljube, uzimaju ga, nose sa sobom, i on sam leti, i vidi: gleda ga njegova mama, i smeje mu se radosno.

— Mama! Mama! Ah, kako je lepo ovde, mama! — dovikuje joj mališan, i opet se ljubi da decom, i želi da im što pre ispriča o onim lutkicama iza stakla. — Ko ste vi, dečaci? Ko ste vi, devojčice? — pita ih on, smešeći se i ljubeći ih.

— Ovo je Hristova jelka — odgovaraju mu oni. — Kod Hrista je uvek na ovaj dan jelka za malu decu koja tamo dole nemaju svoje jelke ...

I doznao je da su svi ovi dečaci i devojčice bili isto takva deca kao i on — ali jedni su se posmrzavali još u svojim kotaricama, u kojima su ih ostavili na stepeništima pred vratima petrogradskih činovnika druga su se ugušila kod čuhonki¹ dojkinja — koje je iznajmio dom za siročad; treća su umrla na sasušenim grudima svojih majki (za vreme samarske gladne godine), četvrta su se pogušila od smrada u vagonima treće klase — i svi su oni sada ovde, sva su ona kao anđeli, sva su kod Hrista, i On je lično među njima, i pruža im ruke, i blagosilja njih i njihove majke grešnice ...

A majke ove dece stoje tu, sa strane, i plaču svaka poznaje svog dečaka ili devojčicu, a oni doleću i

ljube ih, utiru im suze svojim ručicama i mole ih da ne plaču, jer je njima ovde tako lepo ...

A vratari su ujutru našli dole iza složenih drva mali leš zalutalog i smrznutog dečaka...Pronašli su i njegovu majku...Ona je još pre njega umrla — sreli su se kod Gospoda na nebu.

A zašto sam izmislio ovakvu priču, koja ne ide u obični dnevnik, i to piščev? A obećao sam priče pretežno o stvarnim događajima! Ali u tome i jeste stvar što se meni stalno čini da se sve ovo stvarno moglo desiti — naime, ono što se odigralo u podrumu i iza složenih drva; a ono o jelci Hristovoj — to ne znam šta da vam kažem, da li se moglo desiti ili nije. Ali ja sam zato romansijer da izmišljam.

SELJAK MAREJ

»U ruskom čoveku iz naroda treba umeti odvojiti njegovu lepotu od primitivizma koji mu je svojstven. Zbog uslova gotovo cele ruske istorije, naš narod se toliko predavao razvratu i toliko su ga razvraćivali, sablažnjavali i stalno mučili da je čudno kako je preživio i sačuvao ljudski lik, a pogotovo što je očuvao lepotu ljudsku. Ali on je sačuvao lepotu ljudskog lika. Ko je pravi prijatelj naroda, kome je bar jednom kucalo srce zbog narodnih patnji, shvatiće i opravdaće sve neprohodno blato u koje je utonuo naš narod i umeće da pronađe u tom blatu brilijante. Ponavljam: ne sudite o ruskom narodu po onim gadostima koje on tako često čini, već po onim velikim i svetlim idealima za kojima on i u svojoj gadosti stalno čezne i uzdiše ... A ideali su njegovi moćni i svetli, oni su ga i spasili u vekovima mučenja; oni su oduvek srasli sa njegovom dušom o zauvek mu darivali dobrodušnost i poštenje, iskrenost i široki, sveobuhvati um, i sve to u najprivlačnijem i harmoničnom jedinstvu.«

Ali mislim da je veoma dosadno čitati sve ove *professions de foi*, zato ću da ispričam jednu priču, zapravo i ne priču, već jedan dalek spomen, koji zbog nečeg veoma želim da ispričam upravo ovde i sada, na kraju mojeg traktata o narodu.

Bio je drugi dan uskrsa. Vazduh je bio topao, nebo plavo, sunce visoko, »toplo«, jarko, ali u mojoj duši je bilo veoma mračno. Lutao sam iza robijaških kazamata, gledao i prebrojavao kolje jakog tamničkog palisada, ali nisam ni hteo da ih brojim, iako mi je to već bila navika. Već drugi dan se u tamnici slavi praznik. Robijaše ne izvode na rad, pijanih je bilo mnogo, čule su se psovke, a svađe izbijale svaki čas i na sve strane.

Ružne, odvratne pesme, kockarske grupe koje su igrale karata ispod tamničkih kreveta, nekoliko robijaša koje su drugovi po svojoj odluci isprebijali na mrtvo ime zbog naročitih skandala, ležalo je na drvenim ležajima, pokriveno kožusima, dok se ne osveste i ne povrate u život već nekoliko puta su potezali noževe iz kanija — sve me je to za ova dva dana praznika tako iskidalo da sam bio prosto bolestan. Jer ja nikada nisam mogao bez gađenja da podnosim pijanu narodnu terevenku, a pogotovu ovde, na ovom mestu.

Ovih dana čak ni starešine nisu zavirivale u tamnicu, nisu vršili pretrase, nisu tražili piće, shvatajući da, ipak, treba dati čak i ovim odbačenim ljudima da se malo provedu, makar jedanput u godini, jer bi inače bilo gore.

Najzad, u mom srcu planu gnev. Sreo sam Poljaka M-ckog, političkog osuđenika. Pogledao me je smrknuto, oči mu sevuše, a usne zadrhtaše.

*Je hais ces brigands!*² — rekao je poluglasno i škripeći zubima, kad je prolazio pored mene.

Vratio sam se u kazamat, mada sam pre četvrt sata izleteo otud kao lud, kada je šest snažnih seljaka složno navalilo na pijanog Tatarina Gazina da ga umire, i počelo da ga tuče. Tukli su ga strašno. Kamilu bi čovek mogao takvim batinama ubiti; ali oni su znali da je ovog herkula teško ubiti, zato su ga bezobzirno tukli.

Kada sam se vratio, ugledao sam na kraju sobe, na drvenim ležajima u uglu, već onesvećenog Gazina, gotovo bez ikakvih znakova života. Ležao je pokriven kožuhom, i svi su ga zaobilazili ćutke, mada su se pouzdano nadali da će se do ujutru osvestiti, »ali, ko zna, posle ovakvih batina može čovek i da umre«. Provukao sam se do svog mesta prema prozoru sa gvozdеном rešetkom, legao na leđa, zabacio ruke pod

glavu i zažmurio. Voleo sam tako da ležim: jer onog ko spava ne diraju, a pored toga mogu da sanjarim i mislim. Ali sada mi se nije sanjalo: srce mi je kucalo nemirno, a u ušima su mi odjekivale reči M–ckog: »Mrzim te razbojnike!«

Uostalom, što da opisujem utiske; ja i sada ponekad sanjam noću to vreme, i nemam težih snova. Možda će čitaoci i to primetiti da ja do danas gotovo nijednom nisam javno govorio o svom životu na robiji; a Zapise iz mrvog doma napisao sam pre petnaest godina, kao izmišljeno lice — zločinac koji je ubio svoju ženu. Uzgred da dodam pojedinost da od tada o meni mnogi misle, čak to još i danas tvrde, da sam ja bio osuđen na robiju zato što sam ubio svoju ženu.

Malo–pomalo sam se stvarno zaneo i neprimetno utonuo u uspomene. Za sve četiri godine moje robije neprestano sam se sećao svoje prošlosti, i čini mi se preko uspomena ponovo proživio sav svoj raniji život. Uspomene su same iskrsavale, retko sam ih hotimično izazivao. To je obično počinjalo od neke sitnice, ponekad beznačajne, a zatim bi, malo–pomalo, izraslo u kompletnu sliku, u snažan i celovit utisak.

Analizao sam te utiske, dodavao nove crte onome što sam već odavno proživio, i, što je najvažnije, popravljao sam ga, neprestano popravljao — u tome je i bila sva moja zabava.

Ovoga puta sam se neočekivano setio jednog gotovo beznačajnog trenutka iz mog ranog detinjstva, kad mi je bilo svega devet godina — trenutka koji sam, izgleda, bio potpuno zaboravio, ali ja sam tada naročito voleo uspomene iz svog najranijeg detinjstva.

Setio sam se avgusta u našem selu: dan suv i vedar, ali malo svežiji i vetrovit; leto je bilo na izmaku, i trebalo je uskoro putovati u Moskvu, i opet se dosađivati cele zime na časovima francuskog jezika, zato mi je tako teško i bilo da napustim selo. Izašao sam u polje iza gumana, spustio se u jarugu i popeo do Loska — tako smo mi zvali gusti čestar, sa one strane jaruge, pored same šume.

I tako sam zašao dublje u žbunje i odjednom čujem kako nedaleko, na tridesetak koraka, na poljani, ore inokosan seljak. Znao sam da ore uzbrdo i da konj ide teško, zato do mene s vremena na vreme dopiru njegovi povici »De, de!«

Ja poznajem gotovo sve naše seljake, ali ne znam ko je ovaj što sada ore, a i svejedno mi je: sav sam se udubio u svoj posao i zauzet sam: lomim sebi leskov prut da njime šibam žabe. Leskovo pruće je tako lepo i tako neizdrživo — ni blizu kao brezovo. Zanimaju me i bube i gušteri, ja ih kupim — ima ih vrlo šarenih i lepih; volim i male, hitre crveno–žute gušterice sa crnim pegicama, a zmija se bojim. Uostalom, na zmije nailazim mnogo ređe nego ona guštere.

Pećurki ovde ima malo; po njih treba ići u brezovu šumicu, i ja sam spreman da odem tamo. Ništa u životu nisam tako voleo kao šumu, sa njenim pećurkama ijagodama, sa njenim bubicama i ptićicama, ježićima i vevericama, sa njenim vlažnim mirisom istrulelog lišća, koji sam tako voleo.

Čak i sada, kada ovo pišem, tako sam osetio miris naše seoske brezove šumice: ti utisci ostaju čoveku za ceo vek ...

Odjednom, usred duboke tišine, jasno i razgovetno čuo sam uzvik: »Eno vuka, juri!« Vrisnuo sam i van sebe od straha, plaćući na sav glas, istrčao na poljanu, pravo na seljaka koji je orao.

To je bio naš seljak, Marej. Ne znam postoji li takvo ime, ali njega su svi zvali Marej. To je bio seljak od pedesetak godina, jedar, povisok, jako prosede tamnosmeđe guste brade. Ja sam ga poznavao, ali pre toga skoro nikad nisam imao prilike da razgovaram sa njim. On je zausavio svoju kobilicu, kad je čuo moj vrisak, i kad sam se, trčeći, grčevito uhvatio jednom rukom za ralo, a drugom za njegov rukav, video je koliko sam se uplašio. — Eno, vuk juri! — viknuo sam, jedva dišući.

On diže glavu i nehotice pogleda oko sebe, skoro verujući mojim rečima za trenutak. — Gde je vuk?

— Viknuo je... neko je malopre viknuo: »Eno juri vuk«... protepao sam.

— Šta je tebi, dete, kakav vuk, učinilo ti se! Otkud ovde vuk! — mrmljao je, umirujući me.

A ja sam sav drhtao i još grčevitije sam se uhvatio za njegov gunj, i mora da sam bio veoma bled. On me je gledao sa brižnim osmehom, očevidno uznemiren i uplašen zbog mene.

— Gle, kako se uplašio, ah, ah! — mahao je glavom. — Ne boj se, rode moj! Gle ti njega! Pružio je ruku i odjednom me pomilovao po obrazu. — De, ne boj se, bog s tobom, prekrsti se.

Ali ja se nisam prekrstio. Kutovi mojih usana su podrhtavali, i to ga je, izgleda, naročito dirnulo. Pružio je polako svoj krupni prst, sa crnim noktom, prašnjav od zemlje, i nežno dotakao moje uzdrhtale usne.

— Gle ti njega! — osmehnuo mi se nekim materinskim i dugim osmehom. — O, bože, šta ti je dete, ah, ah!

Shvatio sam, najzad, da vuka nema, i da mi se uzvik »Eno vuk juri« — samo pričuo. Uzvik je, istina, bio sasvim jasan i razgovetan, ali meni se i ranije jednom ili dva puta pričinjalo da čujem tavke povike (i ne samo o vucima), i ja sam to znao. (Kasnije, kada sam odrastao, te halucinacije su nestale.)

— Pa da ja idem — rekao sam, gledajući ga upitno i bojažljivo.

— Idi, slobodno idi, a ja ću da gledam za tobom. Ne dam ja tebe vuku! — dodao je i još uvek mi se materinski smešio — hajde, bog te čuvao, idi slobodno — i on me prekrsti rukom, a zatim se i sam prekrsti.

Pošao sam, osvrćući se nazad skoro svakih deset koraka, a Marej je, neprestano stajao sa svojom kobilicom i gledao za mnom dok sam ja išao, i svaki put mi je mahao kad sam se osvrtao. Priznajem, malko me je bilo stid pred njim što sam se onako uplašio, ali sam išao, pribojavajući se još uvek vuka, dok se nisam popeo na padinu jaruge, do prve sušare za snoplje. Tek tu me je strah sasvim prošao, i odjednom odnekud ispade i pojuri prema meni naš domaći pas Vučić.

Pored Vučića sam se već sasvim ohrabrio i poslednji put osvrnuo prema Mareju. Lice mu sad već nisam mogao da vidim jasno, ali sam osećao da mi se on još uvek onako umiljato smeši i maše mi glavom. Mahnuo sam mu rukom, mahnu i on meni i krenu svoju kobilicu.

— De, de! — začu se njegov udaljeni povik, i kobilica opet povuče svoje ralo.

Svega sam se toga odjednom setio, ne znam zašto, ali sa čudnom preciznošću do najmanje pojedinosti. Odjednom sam se prenuo i seo u krevetu i, sećam se, još sam osećao na svom licu blagi osmeh uspomena. Još nekoliko trenutaka sam se prisećao.

Kada sam tada od Mareja došao kući, nikome nisam pričao o svom doživljaju. A zar je to i bio neki doživljaj? Pa i Mareja sam vrlo brzo zaboravio. Kad sam ga kasnije ponekad sretao, nikad nisam čak počinjao razgovor s njim, ne samo o vuku, nego ni o čemu drugom, i eto, odjednom, tek sada u Sibiru, posle dvadeset godina, setio sam se celog susreta tako jasno, do poslednje sitnice. Znači, ostao mi je u duši, neprimetno, samo po sebi, bez moje volje, i odjednom iskrsnuo u sećanju kad je trebalo.

Setio sam se onog nežnog, materinskog osmeha jadnog seljaka–kmeta; kako me je prekrstio i mahao mi glavom: »Gle, kako se uplašilo dete!« I naročito onog njegovog debelog prsta, prašnjavog od zemlje, kojim se mirno i sa bojažljivom nežnošću doticao mojih uzdrhtalih usana.

Naravno, svako bi ohrabrio uplašeno dete, ali u ovom susretu bez svedoka desilo se nešto sasvim drugo — da sam mu bio rođeni sin, ne bi me mogao pogledati sa iskrenijom ljubavlju koja je zračila iz njegovih očiju — a ko ga je primoravao na to?

On je bio naš kmet–seljak — a ja ipak sin njegovog gospodara. Niko ne bi doznao kako me je nežno prigrlio, niti bi mu za to rekao hvala. Možda je on uopšte voleo decu? Ima takvih seljaka.

Naš susret je bio bez svedoka, na pustoj njivi, i samo je, valjda, bog odozgo video kakvim dubokim i ozarenim, čovečnim osećanjem i kakvom suptilnom, gotovo ženskom nežnošću može da bude ispunjeno srce nekog grubog, do animalnosti zaostalog ruskog seljaka–kmeta, koji tada nije ni sanjao o svojoj slobodi.³ Nije li na to mislio, i to podrazumevao Konstantin Aksakov, koji je govorio o visokom obrazovanju našeg naroda?...

I tako, kad sam sišao sa drvenog robijaškog ležaja i osvrnuo se oko sebe, sećam se, odjednom sam osetio da mogu gledati na ove nesrećnike oko mene sasvim drugim očima i da je odjednom, kao nekim čudom, sasvim nestalo svake mržnje i gneva u srcu mom.

Pošao sam, zagledajući se u lica koja sam sretao. Taj seljak obrijane glave, vekovima sramoćen, sa

žigovima na licu i pijan, koji se derao pevajući svoju pijanu promuklu pesmu — to je možda onaj isti Marej: jer ja mu ne mogu zaviriti u dušu Sreo sam te iste večeri još jednom i Poljaka M-ckog. Jadnik! On nije mogao imati uspomena ni o kakvim Marejima, ni nekog drugog pogleda na ljude, osim svoga: »Je hais ces brigands«! Ali ti Poljaci su tada prepatili mnogo više muka nego mi!

BOBOK

Ovoga puta donosim Zapise jednog lica. To nisam ja, to je neko drugo lice. Mislim da više nije potreban nikakav drugi predgovor.

Pre tri dana, reći će mi tako Semjon Ardalionovič:

— Ta hoćeš li ti, Ivane Ivaniču, jednom biti trezan, kaži mi, zaboga?

Neobičan zahtev. Ne ljutim se — ja sam čovek bojažljiv. No, eto, mene su i ludakom proglasili. Jednom je, slučajno, umetnik naslikao moj portret: »Ti si«, veli, »ipak pisac«. Ja sam mu dozvolio, i on ga je izložio. Čitam tada: »Idite, pogledajte to bolesno lice koje nije daleko od ludila«.

Nije važno, ali kako to tako odmah dati u štampu? U štampi bi sve trebalo da je valjano, tamo bi trebalo ideala, a ovde...

Valja reći, bar uvijeno, zbog toga postoji stil. Ali ne, neće on uvijeno. Danas se gube i humor i lep stil, umesto duhovitosti uzima se psovka. Ne ljutim se: nisam ja ne znam kakav pisac da bih poludeo. Napisao sam i pripovest, ali nisu hteli da je objave. Napisao sam i feljton, no i to su odbili da štampaju. Mnogo sam feljtona nudio raznim redakcijama, i svuda su me odbijali — »soli« tu nema u vas, vele.

— Kakve soli, — pitam ja uz podsmeh, — da nije grčke?

Onaj me i ne shvata. Sada mahom prevodim za izdavače s francuskog. Pišem i reklame trgovcima: »Retkost! Crveni čaj s plantaža...«, a za panegirik njegovom prevashodstvu, pokojnom Petru Matvejeviču, primio sam znatnu sumu. Jedan knjižar mi je naručio da napišem knjižicu Veština da se dopadnete damama. Objavio sam nekih šest takvih knjižica u toku svog života. Imam nameru da skupim Volterove sentence, ali plašim se da to našima. Ne bude neslano. Kakav Volter, danas je potrebna motka, a ne Volter! I poslednje zube su jedan drugome izbili. Evo, to je celokupna moja književna delatnost. Ne računam to što redakcijama besplatno šaljem pisma sa svojom punom adresom, potpisom. Neprestano nudim savete i sugestije, kritikujem i ukazujem na put. Prošle sedmice sam jednoj redakciji poslao četrdeseto pismo po redu u poslednje dve godine. Samo za marke sam utrošio četiri rublje. Moj karakter je gadan, u tome je stvar.

Nije mene slikar portretisao zbog umetnosti, već zbog dveju bradavica koje naporedo stoje na mom čelu: to je fenomen, veli on. Eto, sada nemaju ideje, pa koriste fenomene. Ali, bradavice na mom portretu uspele su — kao žive! To nazivaju realizmom.

Što se, pak, ludila tiče, u nas su prošle godine mnoge proglasili ludacima. I to kakav stil u svemu tome: »Pored«, vele, »izvornog talenta ... na kraju se pokazalo ... uostalom, to se odavno moglo naslutiti...« To je vešto i, s tačke gledišta čiste umetnosti, to se može i pohvaliti. Da, no odjednom su se još umnijim pokazali. To je to, da čovek poludi — znaju to u nas, no nikoga još nisu umnim učinili. Sećam se jedne duhovite španjolske šale iz vremena kada su Francuzi, pre dva i po veka, sagradili prvu ludnicu: »Sve su svoje ludake smestili u zasebnu kuću, da nam pokažu da su oni svi pametni ljudi«. Tako je: ako drugoga strpaš u ludnicu, nećeš time pokazati svoju pamet. »K. je lud, znači: sad smo mi pametni«. Ne, to ne mora da znači.

Uostalom, dovraga... šta se ja tu pameću razmećem i sve jednako gundam. Dosadio sam i sluškinji. Juče mi je svratio prijatelj: »Tvoj stil se menja«, veli, »postaje nekako isprekidan. Seckaš li seckaš — uvodna fraza, pa uz nju opet uvodna fraza, pa još nešto u zagradi, a onda sve iskidaš, iseckaš ...«

On je u pravu. Sa mnom se nešto neobično zbiva. Menja mi se karakter, boli me glava. Nešto mi se priviđa, i načas mi se čini da čujem nešto neobično. Glasove ne čujem nikakve, nego tako, kao da neko kraj mene ponavlja: »Bobok, bobok, bobok!«.

Kakav li je to bobok?

Valja se malo razonoditi.

Nameran da se razonodim, išao sam i na sahranu. Reč je o nekom daljem rođaku. Pa ipak, koleški je savetnik. Udovica i pet neudatih kćeri. Svakoj da kupiš samo cipele — koliko bi tu trebalo! Pokojnik je zarađivao, a sada — ostala penzija. Podviće rep. Oni su me uvek nerado primali. Ja ne bih ni sad došao da nije reč o posebnom slučaju. Pratio sam ga do groba s ostalima, a oni — sve se odmiču od mene, prave se važni. Doista, moj kaput je već otrcan. Mislim da ima dvadeset i pet godina kako nisam bio na groblju — kako krasno mestašće!

Prvo, onaj zadah. Bilo je petnaestak mrtvaca. Pokrovi razne cene. Bila su čak i dva katafalka — jedan za nekog generala, i jedan za neku gospođu. Bilo je mnogo snuždenih lica, mnogo lažne tuge, no bilo je i dosta veselosti. Pop ne može da se požali, zarađuje. Ali, onaj zadah. Ne bih želeo da budem sveštenik ovde.

Zagledam se u lica pokojnika brižljivo, ne verujem mnogo u svoju moć zapažanja. Ima lica nežnih, a ima i onih neprijatnih. Uopšte, ružni su osmesi, u nekih posebno. Ne volim to, sve ću ih sanjati.

Dok je trajala služba, izašao sam na vazduh iz crkve. Bio je sumoran, ali suv dan. Bilo je hladno, naravno, oktobar je. Prošetao sam pored grobova. Ima ih raznih kategorija. Oni treće kategorije koštaju trideset rubalja — pristojno, i nije tako skupo. Prve dve su ili u crkvi ili ispod paperte, ali ti su skupi. U grob treće kategorije su sada sahranjivali šestoro njih, među njima su bili i general i gospođa.

Zavirio sam u grobnice: užas, voda, sama voda! Potpuno zelena ... ali ne vredi o tome! Grobar je neprestano izbacivao vodu kofom. U vreme službe pošao sam da prošetam i van kapije. Tu je starački dom — a malo dalje i restoran. Nije to loš restoran — može da se jede, i drugo. Tu je bilo mnogo onih što su došli da prate pokojnike. Bilo je veselosti i pravog oduševljenja. Popio sam nešto i prezagajio.

Posle toga, i ja sam lično pridržavao sanduk dok je nošen od crkve do grobnice. Zbog čega su mrtvaci u sanduku tako teški? Vele, to je tamo reč o nekakvoj inerciji, telo ne ide samo usmereno ... neka takva glupost. U suprotnosti sa zakonima mehanike i zdravog razuma. Ja ne volim, kad ljudi s opštim obrazovanjem trpaju nos u sve, kad rešavaju neke specifične probleme — a to u nas svak hoće. Građani raspravljaju o vojnim problemima, čak i onim koje bi tre balo da raspravljaju feldmaršali; tehničari, tako, radije raspravljaju o filosofiji i političkoj ekonomiji.

Nisam pratio sprovod do groba. Ja sam ponosan čovek; ako me primaju samo iz nužde, zašto da idem na njihov ručak, pa makar bio i ta daća? Ne znam nikako zbog čega sam ostao na groblju. Seo sam, razume se, na jednu nadgrobnu ploču, i zamislio sam se.

Počeo sam da razmišljam o moskovskoj izložbi, a završio sam s čuđenjem kao opštom temom. Evo šta mislim

0 »čuđenju«:

»Svemu se čuditi, to je, naravno, glupo, a ničemu se ne čuditi je mnogo lepše — i nekako se smatra za stvar dobrog manira. No, ne verujem da je stvarno tako. Mislim da je mnogo gluplje ne čuditi se ničemu nego svemu se čuditi. No, ne čuditi se ničemu, to vam je isto kao i ne poštovati ništa. A glup čovek i ne može ništa da poštuje«.

— Da, meni je, pre svega, potrebno poštovanje. Ja sam željan poštovanja, — rekao mi je ovih dana jedan poznanik.

Željan poštovanja! Bože moj, šta bi bilo s tobom kad bi se sad usudio da to kažeš!

U tom trenutku sam se zaneo. Ne volim da čitam nadgrobne napise — sve jedno te isto. Na ploči blizu mene stajao je započeti sendvič — glupo, nepristojno. Bacio sam ga; nije to hleb, to je sendvič. Uostalom, nije greh bacati hleb na zemlju, greh je bacati ga na pod. Valja to proveriti u kalendaru u Suvorina.

Verovatno sam dugo tako sedeo, dosta dugo, čak sam prilegao na jednoj dužoj ploči koja je imala oblik mramornog sanduka. Kako se to desilo da odjednom začujem čudne stvari? U početku nisam o tome vodio računa, čak mi je bilo odvratno. Pa ipak, razgovor se nastavlja. Čujem — neki prigušeni glasovi, kao iz usta koja su zatisnuta jastukom, pa ipak nekako razgovetno, blizu mene. Trgnuo sam se, ustao i počeo pažljivo da osluškujem.

— Vaše prevashodstvo, to nije prosto moguće! Bacili ste sedmicu herc, krećem i ja, i gle — u vas je sedmica karo. Trebalo je da se prethodno dogovorimo za karo.

— Znači, da igramo napamet? Šta je tu zanimljivo?

— Ne, vaše prevashodstvo, ne može bez garancije. Potreban je ulog, i da se kusur broji.

— E, ovde nećeš dobiti ulog.

Kakve su to, ipak, ponosne reči! Čudno, iznenađujuće. an je glas bio važan, siguran, a drugi pomalo mek, sladunjav, ne bih poverovao da nisam sam čuo. Na sprovodu groba nisam bio. Pa ipak, šta je to ovo ovde — preferans, i još, kakav je to general? Sigurno je bilo jedno, glasovi su dolazili iz grobova. Sagnuo sam se i pročitao natpis na ploči:

»Ovde počiva general-major Pervojdov ... nosilac tih i tih odlikovanja ... hm, »umro avgusta ... godine ... u pedeset i sedmoj ... Počivajte, mile kosti, do radosnog uskrs ...!«

Eh, dovraga, zaista je general!

Iz drugog groba čuo se udvorički glas; na njemu nije još bilo spomenika, stajala je samo ploča. To je neki nov. Po glasu se može zaključiti da je to činovnik sedmog platnog razreda.

— Oh-ho-ho!, — čuo se nov glas na pet hvati od generalovog groba, ispod jedne sveže humke — muški, narodski glas, nekako slab i ispunjen strahopoštovanjem.

— Oh-oh-oh!

— Ih, ovaj štuca!, — ču se jedan ljutit glas pun prezrenja; izgleda, dama je iz visokog društva. — Užasno je pored ovog dućandžije!

— Ja uopšte ne štucam, nisam čak ništa ni jeo, takva mi je priroda. A vas, gospođo, ni ovde ne napuštaju vaše čudi.

— Zašto ovde počivate?

— Sahranili su me tu, žena i sitna deca, nisam sam došao! To je tajna smrti! I ne bih ja legao kraj vas ni po koju cenu, ni za kakve novce, već eto, prema ceni, kako mom kapitalu priliči. Mi možemo da platimo, tako, grob treće klase.

— Bogat, potkradio si ljude?

— Kakvo potkradanje, vi od januara, mislim, ne plaćate ništa, imam vaš račun u radnji.

— Gluposti! Mislim da je glupo ovde tražiti dugove! Pođite gore. Od bratanice tražite ... naslednica je ona.

— Šta sada da tražim, i kuda da idem? Oboje smo vek proživeli, i jednaki smo na sudu Božjem u svojim gresima.

— U gresima!, — osmehnu se pokojnica s prezrenjem. — Da se niste više usudih da razgovarate sa mnom!

— Oh-oh-oh!

— Vaše prevashodstvo, ipak, dućandžija sluša gospođu.

— Zašto je ne bi slušao?

— Pa, vaše prevashodstvo, zna se zašto, ovde je novi red.

— Kakav sad novi red?

— Pa mi smo, eto, umrli, vaše prevashodstvo.

— Da, da, ali ipak je red ...

Eh, što me time zadovoljiste! Utešite me, nema šta! Ako je i ovde došlo do toga, šta će tek biti gore, na gornjem spratu? Ipak, šta se sve ne dešava! No, ja sam i dalje slušao, iako s velikim negodovanjem. (...)

— Ja bih poživeo! Da .. . znate ... ja bih poživeo!, — ču se, najednom, novi glas koji je dolazio negde između generala i one nervozne gospođe.

— Zar ne čujete, vaše prevashodstvo, onaj opet o istom. Ćuti tako tri dana, pa će najednom: »Ja bih poživeo, znate, ja bih poživeo«. I to kazuje s nekom slašću, hi, hi!

— Lakomisleno!

— To ga muči, vaše prevashodstvo, znate, on već tone u san, još od aprila je ovde, i sve tako, odjednom: »Ja bih poživeo!«

— Ipak je dosadno, — reče njegovo prevashodstvo.

— Da, dosadno, vaše prevashodstvo, hajde da opet pevamo Avdotju Ignjatjevnu, hi, hi?

— A, ne, hvala vam. Ne trpim tu svađalicu koja se dere.

— A ja vas obojicu ne trpim, — reče s prezirom ova. — Vas dvojica ste veoma dosadni, ništa lepo ne znate da ispričate. Znam ja o vama, vaše prevashodstvo, jednu pričicu, kako vas je jednom ispod jednog bračnog kreveta neki lakej metlom poterao, ne razmećite mi se i vi.

— Odvratna žena!, — progunđa general kroz zube.

— Majčice, Avdotja Ignjatjevna, povika najednom dućandžija, — moja gospođo, kaži mi, da li se ja to molim, ili se drugo nešto zbiva?

— Ah, ovaj opet isto pita, predosećala sam, oseća se zadah od njega, smrad neki, to se on prevrće!

— Ne prevrćem se ja, majčice, ne oseća se zadah od mene, moje je telo sasvim očuvano, a vi, vi ste počeli da trulite, od vas se širi nepodnošljiv zadah, čak i za ovakvo mesto. Ja samo iz pristojnosti ćutim.

— Ah, kako vređa, odvratno! Od njega zaudara, a on mene optužuje.

— Oh-ho-ho! Samo da mi dođe što pre četrdesetodnevni parastos, da čujem kako plaću nada mnom; jecaj žene i tihi plač dece!

— Eto, za čim on žudi: naješće se koljiva i otići. Ah, kad bi se neko probudio!

— Avdotja Ignjatjevna, — reče činovnik snishodljivo. — Pričekajte malo, sad će novi početi da pričaju.

— Ima li među njima mladih?

— Ima, Avdotja Ignjatjevna, čak i mladića.

— Ah, to bi baš trebalo!

— Zar još nisu počeli, — upita njegovo prevashodstvo.

— Još se nisu probudili čak ni oni koji su pre tri dana sahranjeni; znate, vaše prevashodstvo, ćute ponekad po nedelju. Dobro je što su ih juče i danas sve nekako odjednom dovezli. Inače, na desetak hvati oko nas su sve sami oni prošlogodišnji.

— Da, zanimljivo.

— Eto, vaše prevashodstvo, danas su sahranili i tajnog savetnika Taraseviča. Prepoznao sam glasove. Poznajem njegovog sinovca, on je maločas spustio sanduk u raku.

— Hm, gde je on?

— Tu, levo, vaše prevashodstvo, na pet koraka od vas. Gotovo uz vaše noge... Trebalo bi da se upoznate, vaše prevashodstvo.

— Hm, ne mogu ja ... zašto ja prvi?

— Sam će on, prvi će početi, vaše prevashodstvo. Njemu će to čak laskati, samo mene ovlastite, vaše prevashodstvo, i ja ću ...

— Ah, ah, šta se ovo sa mnom zbiva?, — poče odjednom da stenje nečiji novi, uplašeni glasić.

— Nov je, vaše prevashodstvo, nov je, i kako brzo stiže! Oni ponekad po sedmicu ćute.

— Oh, čini mi se, mlad je, — vrisnu Avdotja Ignjatjevna.

— Ja ... Ja ... Ja sam posle komplikacija, iznenada, — promuca u tom trenu mladić. — Meni je Šulc dan ranije kazao: u vas, veli, ima komplikacija, i ja sam najednom pred zoru umro. Ah! Ah!

— Pa, šta ćete, mladiću, — sa soosećanjem i, očito, radujuć se novajliji, reče general, — utešite se! Izvolite u našu, da tako kažemo, Joasafovnu dolinu. Dobri smo mi ljudi, upoznajte nas i ocenite. General-major Vasilij Vasiljev Pervojedov vam je na usluzi.

— A, ne! Ne! To nikako! Lećio sam se kod Šulca, došlo je, znate, do komplikacija, u početku me je stezalo u grudima, kašljao sam, zatim sam se prehladio: grudi i grip ... i, eto, neočekivano, odjednom ... što je glavno, sasvim neočekivano.

— Kažete, u početku grudi, — poče nežno činovnik, kao da želi da ohrabri novajliju.

— Da, grudi, šljajm, pa odjednom nema šljajma, bole grudi, ne mogu da dišem ... i, znate ...

— Znam, znam. No, ako su vas grudi bolele, trebalo je poći Eku, ne Šulcu.

— Hteo sam, znate, stalno sam hteo da odem Botkinu ... no, odjednom ...

— Botkin ujeda, — reče general.

— Ah, ne, uopšte ne ujeda, ja sam čuo da je veoma pažljiv, sve unapred predviđa.

— Njegovo prevashodstvo ono reče u vezi s cenom, — kaza činovnik.

— Ah, nemojte reći... samo tri rublje uzima, a pregleda lepo, daje recept... hteo sam obavezno da idem ... pričali su mi... No, gospodo, šta da radim, kome da idem, Eku ili Botkinu?

— Šta? Kuda?, — poče da se trese generalov leš od zadovoljnog smeha. — Smejao se i činovnik, nekako piskutavo.

— Moj dečače, mila i vesela dušo, kako si mi drag!, — ushićeno podvrisnu Avdotja Ignjatjevna. — Eh, što nisu takvog kraj mene sahranili!

A, ne, to već ne dopuštam! I to mi je neki savremeni mrtvac! No, još valja saslušati, ne žuriti sa zaključcima. Ovaj novi je neki slinavko — video sam ga maločas u sanduku — ima lice preplašenog pileta, a to je najgadniji izraz koji se na svetu može videti. No, šta je dalje.

A potom je počela takva »katavasija« da sve nisam ni mogao da upamtim, svi su se istovremeno probudili: probudio se činovnik — državni savetnik, i odjednom je počeo razgovor s generalom o projektu nove potkomisije u ministarstvu, i verovatnom premeštanju činovnika u vezi s tim, što je sve mnogo zabavilo generala. I sam sam saznao mnogo novoga, i čudio sam se na koji se sve saznaju novosti administrativne prirode u našoj prestonici.

Zatim se javio jedan napola probuđeni inženjer, ali je drugi lupetao sve same gluposti; naši mu nisu dosađivali: pitanjima, ostavili su ga da predahne. Najzad je i dama koju su jutros sahranili na katafalku dala od sebe znake da se budi iz svog prekogrobnog sna. Lebezjatnikov se (jer se onaj činovnik ulizica, kojega sam mrzeo i koji je ležao pored generala Pervojedova, tako zvao) veoma uznemirio, i mnogo se začudio što su se svi tako rano probudili. Priznajem, i ja sam se tome začudio. Istina je, neki od ovih što su se probudili bili su sahranjeni tek pre tri dana, takav je slučaj bio s mladom devojkom od šesnaestak godina koja se stalno smejala i, nekako odvratno čak, sladostrasno smejujila.

— Vaše prevashodstvo, tajni savetnik Tarasevič su se probudili, — kaza Lebezjatnikov nekako nervozno.

— A! Šta to?, — prošuška nekako prezrivo tajni savetnik koji se iznenada probudio. Bilo je u tonu njegova glasa nečeg ćudljivog i zapovedničkog. Ja sam počeo da osluškujem radoznalo, jer sam ovih dana čuo o ovom Taraseviču neke sablažnjive i uznemirujuće stvari.

— Ja sam, vaše prevashodstvo, ovog puta sam to ja.

— Šta hoćete, šta tražite?

— Samo da priupitam za zdravlje vašeg prevashodstva, ovde se u početku zbog nenaviknutosti čovek

nekako teskobno oseća ... General Pervojedov želi da se upozna s vašim prevashodstvom, i on se nada ...

— Nisam za njega ni čuo.

— Zaboga, vaše prevashodstvo, general Pervojedov, Vasilij Vasiljevič ...

— Da li ste vi general Pervojedov?

— Ne, vaše prevashodstvo, ja sam savetnik nižeg ranga, Lebezjatnikov, sluga pokoran, a general Pervojedov ...

— Gluposti! Molim vas da me ostavite na miru.

— Prestanite, — najzad dostojanstveno prekide general svog klijenta iz groblja.

— Imajte na umu, vaše prevashodstvo, da se nisu još probudili, ali probudiće se, to sada oni od naviknutosti, posle će biti drugačije ...

— Dosta, — ponovo reče general.

— Vasilij Vasiljevič! Ej, vi, vaše prevashodstvo!, — odjednom se ču jedan nov glas, jak i strastan, negde pored same Avdotje Ignjatjevne, gospodski i drzak glas s nekim umornim pomodnim naglaskom, s nekom drskom intonacijom, — već dva sata sve vas posmatram, ja tu već tri dana ležim, zar me se ne sećate, Vasilij Vasiljevič? Zar se ne sećate Klinjeviča, sretali smo se u Volkonskih, tamo su vas primali ne znam zbog čega.

— Šta! Grof Petar Petrovič ... je li moguće ... tako mladi... Tako mi je žao!

— Žao je i meni, no sad je svejedno, želim da i ovde uzmem sve što se može. Nisam ja grof, ja sam samo baron. Tako, mi smo neki šugavi mali baroni, postali smo to od lakeja, ne znam kako ni zašto, niti me zanima. Ja sam samo jedan gad iz tog tobožnjeg visokog društva, i svi su me držali za »simpatičnog mangupa«. Moj otac je nekakav generalčić, a mati je bila primana u visoko društvo. Ja sam prošle godine, zajedno s Jevrejinom Zifelom, falsifikovao petnaestak hiljada lažnih novčanica, potom sam njega prijavio, a novac je odnela u Bordo Julija Šarpentje de Lusinjan. I pomislite samo, bio sam već zaručen sa Ščevaljevskom koja bi za tri meseca bila šesnaestogodišnjakinja — bila je još u pansionu, nudili su i miraz od devedeset hiljada. Avdotja Ignjatjevna, zar se ne sećate kako ste me kvarili pre petnaest godina, kad sam bio paž, kad mi je bilo četrnaest godina?

— Ah, to si ti, nesrećo, dobro je što te je Bog poslao, ovde je tako ...

— Vi ste neopravdano osumnjičili vašeg suseda — trgovca zbog užasnog zadaha... Ja sam ćutao i smeškao se. To ja smrdim, mene su sahranili u zapečaćenom sanduku.

— Odvratni ste. No, ja se ipak radujem, ne možete da verujete, Klinjeviču, kako je ovde malo života i duhovitosti.

— Da, da, ja nameravam da ovde počnem nešto duhovito, originalno. Vaše prevashodstvo, neću reći Pervojedov, dragi gospodine Taraseviču, tajni savetniče! Odazovite se! Ja sam onaj Klinjevič koji vas je u vreme posta vodio gospođici Firi, zar ne čujete?

— Čujem vas, Klinjeviču, drago mi je, verujte ...

— Ništa vam ne verujem, i ništa me se ne tiče. Dragi starče, ja jednostavno želim da vas poljubim, no, eto, hvala Bogu, ne mogu. Zna li vi, gospodo, šta je ovaj starac učinio? On je umro pre tri ili četiri dana, i ostavio je manjak državnog novca četiri stotine hiljade. To je bio fond za siročad i udovice, on je njime upravljao, a poslednjih osam godina nije bilo inspekcije. Zamislite kako su tamo preneraženi, kako samo pominju! Vesela misao, zar ne? Cele prošle godine čudio sam se otkud tom pedesetsedmogodišnjem dedici toliko snage za razvrat, njemu koji boluje od podagre ... no, evo, rešio sam zagonetku. Udovice i siročad — to ga je moralo raspaliti...! A ja sam to znao, jedini ja, meni je Šarpentje to kazala, i čim sam saznao, navalio sam na njega oko Uskrsa, onako prijateljski: »Daj devedeset i pet hiljada, inače, sutra stiže revizija«. Zamislite, našlo se u njega tek trinaest hiljada; izgleda, ipak, umro je na vreme. Grand pere, grand pere, zar me ne čujete?

— Cher Klinjevič, slažem se s vama, nema potrebe da ulazite u takve pojedinosti. Ima u životu tako mnogo patnje i nevolja, a malo osvete ... poželeo sam najzad da se smirim i, koliko vidim, nadam se da ću i ovde uzeti što se može, sve ...

— Dajem reč, već je nanjušio Katiš Berestovu!

— Koju? Kakvu Katiš?, — sladostrasno odjeknu dedin glas.

— Ah, koju? Pa evo je ovde, levo od mene na pet koračaja, desetak od vas. Ona je tu već evo peti dan, kad biste samo znali, grand pere, kakva je to gadura ... iz dobre kuće, vaspitana ... no, eto, čudovište, krajnji stepen monstrooznosti! Gore je nikome nisam odao, a ja sam znao ... Katiš, javi se!

— Hi-hi-hi!, — odjeknu drhtavi devojački glasić s nečim što podseća na ubod iglice. — Hi-hi-hi!

— Je li plavuša?, — nekim isprekidanim zvucima poče da muca grand pere.

— Hi-hi-hi!

— Odavno ... odavno me privlači pomisao na plavušu, — poče starac da muca, da se guši..., — na neku petnaestogodišnjakinju ... baš u takvim okolnostima ...

— Ah, čudovište jedno!, — povika Avdotja Ignjatjevna.

— Dosta!, — prekide ih Klinjevič, — vidim, sve je odlično. Ovde ćemo sigurno bolje srediti život. Važno je da veselo provedemo vreme koje nam preostaje — ali kakvo vreme? Ej, vi, činovniče Lebezjatnikove, čuo sam, tako vas zovu!

— Lebezjatnikov, činovnik nižega ranga, savetnik Semjon Semjonovič vam je na usluzi, mnogo, mnogo mu je milo.

— Briga mene što vam je drago; samo, čini mi se, ovde sve znate. Kažite mi prvo, ja se još od juče tome čudim, kako to mi svi ovde govorimo? Mi smo umrli, a opet govorimo, krećemo se, a zapravo niti govorimo niti se možemo kretati! Kakva su ovo priviđenja?

— To bi vam mogao, moj barone, ako samo želite, bolje od mene objasniti Platon Nikolajevič.

— Kakav sad Platon Nikolajevič? Ne gnjavite, pređite na stvar.

— Platon Nikolajevič naš ovdašnji, domaći naš filosof, prirodnjak i magistar. Objavio je već nekoliko filozofskih spisa, ali evo ovde već tri meseca tone u san i nemogućno je trgnuti ga iz tog sna. U toku sedmice promrmlja po nekoliko reči bez veze i nekog smisla.

— Na stvar, na stvar!

— On sve ovo objašnjava tako što kaže da su gore, dok smo živeli, tamošnju smrt pogrešno smatrali za smrt. Ovde telo opet kao da oživi, ostaci se koncentrišu, i to samo u svesti. Tako se — ne umem ja da se izrazim — na neki način život nastavlja po inerciji. On misli da je sve koncentrisano negde u svesti, i traje još dva ili tri meseca ... nekad čak i pola godine ... Ima ovde, na primer, jedan koji se već sasvim raspao, ali jednom u pet ili šest sedmica promrmlja pokoju reč, naravno besmisleno, o nekakvom bobu: »Bobok, bobok« ..., i u njemu, znači, još tinja život kao neugasla iskrica ...

— To je dosta glupo. No, recite mi kako to da ja nemam čula mirisa, a osećam smrad?

— To je ... he, he ... — I tu je naš filosof zaplivaio u izmaglicu. On je baš tvrdio, u vezi s čulom mirisa, da se ovde oseća, tako nekako, moralni zadah... he, he! To je, tobož, nekakav smrad duše, kako bi za ta tri meseca mogli da shvate ... to je, tako reći, neko poslednje milosrđe ... Samo, meni se čini, barone, da je sve to nekakvo mistično trabunjanje, nešto shvatljivo u položaju u kojem je on ...

— Dosta, verujem da je i sve ostalo glupost. Što je najvažnije, to je dva ili tri meseca još života, i posle ... bobok! Zato predlažem da ta dva ili tri meseca svi provedu što je mogućno veselije i da se pripreme za drugu platformu. Gospodo, predlažem da se ničega više ne stidimo!

— Ah, hajte, hajte samo, da se ničega ne stidimo!, — odjeknuše mnogi glasovi, i, čudo jedno, čuli su se sada i novi glasovi onih koji su se u međuvremenu ponovo probudili. Svoju saglasnost je posebno odlučno izrazio inženjer, u basu, koji se bio sasvim probudio. Devojka Katiš se veselo kikotała.

— Ah, kako bih želela da se ničega ne stidim!, reče Avdotja Ignjatjevna.

— Jeste li čuli, kad i Avdotja Ignjatjevna hoće da se ničega ne stidi...

— Ah, ne, ne, Klinjeviču, stidela sam se ja, ja sam se gore stidela, a ovde, tako, strašno mi se hoće da se ničega ne stidim!

— Razumem, Klinjeviču, — reče u u basu inženjer, — vi predlažete da uredimo naš ovdašnji život, da tako kažem, na novim osnovama, da ga već jednom organizujemo prema razumnim principima.

— Briga mene za to! Što se toga tiče, sačekajmo Kudejarova, njega su juče doneli. Kad se bude

probudio, on će vam sve objasniti. To je ličnost, prava veličina! Sutra će, čini mi se, dovući još jednog prirodnjaka, verovatno jednog oficira i, ako se ne varam, za nekoliko dana i jednog novinara, i to, kako izgleda, zajedno s urednikom. Uostalom, dovraga, ali eto: sabraće se naš krug ljudi, i sve će se moći urediti. Zasad hoću da ne lažemo. Samo to, jer to je glavno. Ziveti na svetu i ne lagati, to je nemoguće — život i laž su j sinonimi. Ali ovde, kao zainat njima, nećemo da lažemo. Ta dovraga, valjda i grob nešto znači! Svi ćemo naglas pričati svoje živote, i ničega se nećemo stideti. Prvo ću ja govoriti o sebi. Znaite, ja sam sladostrasnik. Gore je sve nekako bilo vezano trulim vezama. Dole s tim uzama, hajde da proživimo ova tri meseca u najbesramnijoj istini! Razgolitimo se, obnažimo se!

— Razgolitimo se, razgolitimo se!, — povikaše svi uglas.

— Ja strašno hoću da budem gola!, — vrišti Avdotja Ignjatjevna.

— Ah, ah ... biće ovde veselo, neću ja da idem kod Eka!

— A ja bih poživio, ja bih, znate, poživio!

— Hi-hi-hi, — smejuć se Katiš.

— Najvažnije je da nam niko to ne može zabraniti, kao da se Pervojedov ljuti, ali ovde je njegova ruka kratka! Grand pere, je li tako?

— Slažem se potpuno, samo neka nam Katiš prva ispriča svoj život, sa zadovoljstvom, samo pod tim uslovima ...

— Protestujem! Odlučno protestujem!, — odlučno reče general Pervojedov.

— Vaše prevashodstvo!, — mucao je i uveravao ga je hulja Lebezjatnikov žurno, uzbuđeno, tihim glasom, — vaše prevashodstvo, biće nam to korisnije ako se svi slože. Tu je, znate, i ova devojčica, i, eto ... te razne stvarčice ... najjad...

— Slažem se što će devojka, ali...

— Korisnije je, vaše prevashodstvo, mnogo nam je korisnije! Da probamo, da pokušamo, primera radi...

— Ni u grobu ne daju mira!

— Pre svega, generale, vi u grobu igrate preferans, a drugo, marimo mi što vi protestujete, — odbrusi Klinjevič.

— Ipak vas molim, uvaženi gospodine, da se ne zaboravljate.

— Šta? Ništa mi ne možete, mogu odavde da vas izazivam kao Julijino psetance. No, gospodo, pitam vas, kakav vam je on tu general? Gore jeste bio general, a ovde ... ovde je ... nula!

— Kakva nula ... ja sam i ovde ...

— Ovde trulite i istrulicete u grobu, ostaće iza vas samo šest bakarnih dugmadi.

— Bravo, Klinjeviču, ha, ha, ha!, — povikaše mnogi glasovi.

— Služio sam svoga gospodara ... imam sablju ...

— Vašom sabljom možete da koljete miševе, a pored ostalog, vi je niste nikad potegli iz korica.

— Nije važno, bio sam deo mnoštva.

— Ah, kakvih sve delova nema!

— Bravo, Klinjeviču, bravo, ha, ha!

— Ne shvatam šta je to sablja, — reče inženjer.

— Od Prusa ćemo se razbežati kao miševi, oni će nas potući, — povika neki udaljeni, meni ne mnogo poznat, glas doslovno grcajući od ushićenja.

— Sablja je, gospodine, oličenje časti!, — kaza general, ali ja sam ga jedini čuo. Poče protestovanje, dugotrajno, pomamna vika i urlici, čula se strašna i histerična vriska Avdotje Ignjatjevne.

— Brže, brže! Ah, pa kako ćemo početi da se ničega ne stidimo?

— Oho, ho, ho! Uistinu duša pati!, — ču se glas čoveka iz naroda, i...

I ja sam tada odjednom kihnuo. Nisam imao namere, bilo je iznenada, ali utisak je bio zaprepašćujući:

sve je nestalo kao san, zanemelo je baš kao na groblju. Nastade prava grobna tišina. Ja ne mislim da su se mene zastideli — odlučili su da se ničega ne stide! Sačekao sam nekih pet minuta — ni traga ni glasa! Ne mislim, isto tako, da su se uplašili prijave policiji, jer šta ovde policija može? I nehotice pomišljam da oni imaju neku skrivenu, nama smrtnicima nepoznatu, tajnu, koju brižljivo skrivaju od svakog smrtnika.

»E, mili moji«, pomislih u sebi, »još neki put ću vas posetiti«, i s tom pomišlju napustih groblje.

Ne, ne mogu da dopustim. Ne, doista, ne! Bobok mene ne buni (pokazalo se da je on — bobok!).

Razvrat na ovakvom mestu, razvrat poslednjih nada, naduvanih leševa koji trule i — ne štete ni poslednje trenutke svesti! Njima su ti trenuci dati, poklonjeni, i... I, što mogu da dopustim!

Posetiću i druge kategorije, poslušaću svuda. To je važno, svuda valja poslušati, ne samo na jednom mestu, da bi se stekla celovita predstava. Možda ću sresti nešto utešno.

A ovima ću obavezno ponovo doći. Obećali su da će pričati svoje živote, razne zgode. Fuj! Ali, doći ću, obavezno ću doći: savest mi to nalaže!

Ponudiću redakciji Građanina. Onamo su takođe bili izložili portret jednog urednika. Možda će mi objaviti.

STOGODIŠNJA BAKA

»Tog jutra sam mnogo zakasnila«, pričala mi je ovih dana jedna dama, »i izašla sam iz kuće gotovo u podne, a kao za inat nakupilo se mnogo poslova. U Nikolajevskoj ulici trebalo je da svratim na dva mesta, nedaleko jedno od drugog. Pre svega, u kancelariju, i pred samom kapijom srela sam jednu staricu — učinila mi se stara, pogrbljena, sa štapom, ali ipak nisam pogodila njene godine; došla je do kapije i tu, u kutu pored kapije, prisela na vratarevu klupicu da se odmori. Istina, ja sam prošla pored nje i samo mi je promakla pred očima.

Posle desetak minuta izašla sam iz kancelarije; nedaleko, dve zgrade dalje, nalazila se radnja u kojoj sam prošle nedelje naručila cipele za Sonju i poslala sam da ih uzgred uzmem — pogledam, a ona starica sada sedi ispred te zgrade, i opet na klupici pred kapijom, sedi i gleda me. Osmehnula sam joj se, svratila i uzela cipele. Za to vreme su prošla tri-četiri minuta i ja sam poslala dalje prema Nevskom prospektu, i vidim — moja starica je već kod treće kuće, isto pred kapijom, samo nije bila na klupici, već prisela na kameni banak, jer klupica pred tom kapijom nije bilo.

Odjednom sam se nehotice zaustavila pred njom: zašto ona, mislim, seda kraj svake kuće?

— Umorila si se, bako — kažem joj.

— Umaram se, draga, stalno se umaram. Eto, mislim, toplo je, sunce greje, daj da odem unuku na ručak.

— A ti, bako, to ideš na ručak?

— Da ručam, mila moja, da ručam.

— Pa ti tako nećeš stići.

— A stići ću, sad ću malo ići pa ću se odmoriti, a onda ću opet ustati i poći.

Gledam je, strašno me zainteresovala. Malena i čista starica, verovatno iz zanatlijskog staleža, sa štapom u ruci, odeća iznošena, lice blede, žuto, kost i koža, usne bezbojne — mumija neka — a sedi, osmehuje se, sunčevi zraci padaju pravo na nju.

— Verovatno si, bako, mnogo stara — pitam je, naravno u šali.

— Sto četiri godine, draga, imam, sto četiri godinice samo (i ona se našalila)... A ti, kuda ideš?

I gleda me, smeje se, obradovala se, valjda, što može da porazgovara sa nekim, samo, bilo mi je čudno zašto se stogodišnja starica brine — kuda ja idem, kao da joj je to potrebno da zna.

— Ja sam, evo, bako — i ja se osmehujem — devojčici mojoj cipele uzela u radnji i nosim ih kući.

— Gle, kako su majušne cipele... imaš li devojčicu? To je dobro. Imaš li još dece?

I opet se osmehuje i gleda me. Oči mutne, gotovo mrtve, a kao da neki topao zrak iz njih svetli.

— Bako, uzmi od mene pet kopejki i kupi sebi zemičku, hoćeš li — pružam joj pet kopejki.

— Zašto mi daješ petak? Pa dobro, hvala, uzeću tvoj petak.

— Evo uzmi, bako, i ne zameri.

Uzela je. Očevidno ne moli za pomoć, nije došla dotle, ali je uzela od mene novčić tako lepo, ne kao milostinju, već kao iz učtivosti i od dobrote srca. Uostalom, možda joj se to mnogo svidelo, jer ko će sa njom, staricom, da razgovara, a ovde ne samo što razgovaraju sa njom nego se o njoj brinu sa ljubavlju.

— E pa, zbogom, bako — kažem. — Da zdravo stigneš!

— Stići ću, draga, stići. Ja ću stići. A ti idi svojoj unučici — pogreši baka, zaboravila je da imam ćerku, a ne unuku, očevidno je mislila da svi imaju unuke.

Pošla sam i okrenula se poslednji put; vidim — ustala je polako, teško, lupnula štapom i, jedva se vukući, pošla ulicom. Možda će se još desetak puta odmarati u putu, dok ne stigne kod svojih 'da ruča'. I kuda ona ide da ruča? Čudna neka starica.«

Slušao sam tog jutra ovu priču — istina, ne priču, već izvestan utisak od susreta sa stogodišnjom staricom (i zaista, kad će čovek sresti stogodišnju staricu i još tako punu duševne snage?) — i sasvim sam zaboravio na nju, ali kasno noću, pošto sam pročitao jedan članak u časopisu i ostavio časopis, odjednom sam se setio starice i za tren oka doslikao nastavak, kako je došla kod svojih da ruča: nastala je druga, možda, veoma uverljiva slika.

Njeni unuci, a možda i praunuci, samo ih ona sve zove unucima, verovatno su neke zanatlije, naravno porodični ljudi, inače ona ne bi išla k njima na ručak, žive u suterenu, a možda i neku frizersku radnju iznajmljuju, siromašni su, naravno, ali se hrane i poštuju red u kući. Domilela je do njih verovatno, tek oko dva sata. Nisu je očekivali, ali su je dočekali, možda, dosta ljubazno.

— A, evo i nje, uđi, uđi, Marija Maksimovna, izvoli, rabe božji!

Starica ulazi osmehujući se, zvonce na ulazu dugo, oštro i sitno zvonu.

Njena unuka je verovatno žena tog frizera; on je još mlad čovek, ima oko trideset pet godina, ozbiljan za svoj zanat, mada je zanat lakomislen, ima na sebi umašćen i flekav kaput, valjda od pomade, ne znam, ali drugačije nikada frizera nisam video, i jaka na kaputu im je uvek kao da je valjana u brašnu. Troje male dece — dečak i dve devojčice — odmah su potrčali prababi. Obično se tako veoma stare bake uvek lako prijatelje sa decom: i same duševno postaju veoma slične deci, ponekad čak sasvim.

Starica je sela. Kod domaćina je njegov poznanik, ili kao gost ili nekim poslom, čovek četrdesetih godina — već se spremao da ode. I sestrić mu je u godinama, mladić od sedamnaestak godina, hoće da uči tipografski zanat. Starica se prekrstila i sela; gleda u gosta.

— Oh, umorila sam se! A ko je to kod vas?

— Je li ja? — odgovara gost smeškajući se — šta vam je, Marija Maksimovna, zar me niste poznali? Pre tri godine smo se spremali da zajedno idemo u šumu po pečurke.

— Oh, to si ti, znam te, podsmevalo jedno! Sećam te se, samo se ne sećam kako se zoveš, i ko se, a sećam se. Oh, nešto sam se umorila.

— A što vi, Marija Maksimovna, poštovana bako, nimalo ne rastete, eto šta sam hteo da te pitam — šali se gost.

— Ah, đavo te odneo — smeje se baka, očevidno zadovoljna.

— Ja sam, Marija Maksimovna, dobar čovek.

— Pa sa dobrim je zanimljivo i porazgovarati. Oh, stalno se gušim, majko moja. A Serjoški ste, vidim, već sasvim sašili kaputić.

I pokazuje na sestrića.

Sestrić, bucmast i zdrav mladić, slatko se smeje i prilazi bliže; na njemu je novi, siv kaputić, i on još ne može da ga oblači ravnodušno. Ravnodušnost će doći tek kroz nedelju dana, a sada on svaki čas gleda rukave, revere, ogleda se i oseća prema sebi izuzetno poštovanje.

— De, okreni se ti — trešti frizerova žena. — Gledaj, Maksimovna, kako smo sašili. Otišlo je šest rubalja kao kopejka, jeftinije sada ne vredi ni počinjati, kažu nam kod Prohorića, jer ćete kasnije suze prolivati, a ovo se ne može poderati. Vidiš kakav je štof! Ama, okreni se! Gledaj kakva je postava, kako je čvrsta, jaka, de, okreni se! Eto tako i odlaze pare, Maksimovna, a znojem se zarađuje naša kopejka.

— Ah, majko, kako je sada sve poskupelo na svetu, to ni na šta ne liči.

— Bolje je da mi ne govoriš i da me ne sekiraš — ganuto kaže Maksimovna, i još uvek ne može da odahne.

— Pa da, dosta, ženo — kaže domaćin treba da jedemo. A ti si se, vidim, po svoj prilici, mnogo umorila,

Marija Maksimovna?

— Oh, pametni moj, umorila sam se, dan je topao, sunce greje: mislim, da ih posetim... zašto da ležim. Oh! A u putu sam srela jednu gospođu, mladu, cipelice dečici kupila: »Ti si se, bako, umorila«, kaže mi, »evo ti pet kopejki... kupi sebi zemičku... « I ja sam znate, uzela petak...

— A ti, bako, prvo i prvo, ipak malo odahni... što se to danas gušiš? — odjednom nekako brižno reče domaćin.

Svi u nju gledaju: odjednom je strašno pobledela, usne su joj sasvim pobebele. I ona sve njih gleda, ali nekako mutno.

— Eto, mislim... kolačića deci... za petak...

I ponovo je zastala, da predahne. Svi su ćutali, jedno pet sekundi.

— Šta ti je, bako? — nagnu se ka njoj domaćin.

Ali baka nije odgovorila. I opet ćutanje, jedno pet sekundi. Starica kao da je još više pobledela i lice joj odjednom omršavilo. Oči se ukočile, osmeh se zaledio na usnama; gleda pravo, a kao da već ne vidi.

— Trebalo bi pozvati popa!... — iznenada, žurno i tiho reče gost otpozadi.

— Da nije... kasno... — promuća domaćin.

— Bako, ej, bako! — doziva staricu frizerova žena, sva uznemirena; ali baka je nepomična, samo joj glava polako pada na stranu; u desnoj ruci što leži na stolu drži pet kopejki, a leva je tako i ostala na ramenu najstarijeg praunuka, šestogodišnjeg Miše. On stoji nepomičan i krupnim, začuđenim očima gleda prababu.

— Umrla je! — kaže odmereno i značajno nagnuti domaćin i lagano se krsti.

— Gle ti ovo! Vidim ja ona se naginje — ganuti i odsečno reče gost. On je strašno iznenađen i gleda sve redom.

— Ah, gospode bože! Eto ti! Šta ćemo sada, Makariću? Da je nosimo tamo, je li? — cvrkuće domaćica brzo, i sva zbunjena.

— Kuda tamo? — dostojanstveno odgovara domaćin — ovde ćemo je sami sahraniti; jesi li joj rod ili nisi? A treba otići i izvestiti.

— Sto četiri godine, a! — vrti se gost u mestu, još dublje dirnut. Čak je sav nekako pocrveneo.

— Da, počela je da zaboravlja poslednjih godina — još ozbiljnije i značajnije reče domaćin, tražeći kapu i skidajući kaput.

— A samo minut pre smrti smejala se, i kako se veselila! Gle, petak drži u ruci! Kolačića — kaže — o-oh, to ti je naš život!

— Pa da pođemo, Petre Stepaniću — prekida domaćin gosta i obojica izlaze.

Za ovakvim pokojnicima, naravno, ne plaču. Sto četiri godine, »umrla bez bolesti i časno«. Domaćica je poslala po susele da pomognu. Oni su odmah dotrčali, gotovo sa zadovoljstvom saslušali vest, izražavali saosećanje i čuđenje.

Pre svega su, naravno, stavili samovar. Začudena deca su se povukla u kutak i izdalje gledala mrtvu baku. Ma koliko živeo, Miša će pamtili staricu, kako je umrla sa rukom na njegovom ramenu; a kada on umre — niko se na celom svetu neće setiti i neće znati da je živela nekada starica i proživela sto četiri godine, zašto i kako — ne zna se. A i zašto da se seća — zar nije svejedno? Tako umiru milioni ljudi: žive nezapaženi i umiru nezapaženo. Samo što sam trenutak smrti tih stogodišnjih staraca i starica nosi u sebi nešto mirno i dirljivo, nešto čak važno i umirujuće: još uvek sto godina nekako čudno deluje na čoveka. Blagoslovi, gospode, život i smrt običnih, dobrih ljudi!

Uostalom, ovo je laka i beznačajna sličica. I doista, odabereš da ispričaš nešto interesantnije od onog što si čuo za mesec dana, a kad počneš — onda ili se ne može, ili nije aktuelno, ili »ne govori sve što znaš«, i tako, na kraju krajeva, ostaju jedino same beznačajne stvari...

Od autora

Molim sve moje čitaoce da mi oprostite što umesto Dnevnika, u običnom njegovom obliku pružam samo pripovetku. Ali sam skoro mesec dana bio zauzet samo ovom pripovetkom. U svakom slučaju, molim čitaoce da mi ne zamere.

Sada o samoj priči. Nazvao sam je »fantastičnom«, premda je sam smatram vrlo realnom. Ali i fantastičnog tu zbilja ima, i to u samom obliku priče, što smatram da treba najpre da objasnim.

Stvar je u tome što ovo nije ni priča ni zapis. Zamislite muža čija žena, samoubica, leži sada na stolu, jer se pre nekoliko časova bacila sa prozora. Zbunjen, on još nije stigao da pribere svoje misli. Ide po sobama i trudi se da dâ smisla onome što se dogodilo, »da sakupi svoje misli u tačku«. Osim toga, on je okoreli hipohondar, od onih što razgovaraju sami sa sobom. Evo ga i sad gde razgovara sa samim sobom, prepričava stvar, ulazi u njenu suštinu. Bez obzira na prividno logičan red reči, on protivureći sebi nekoliko puta, i u logici i u osećanjima. I opravdava se i okrivljuje u isti mah, i upušta se u sporedna objašnjenja: tu je i grubost misli i srca, i duboko osećanje. Malo – pomalo, on zbilja ulazi u suštinu stvari i skuplja »misli u tačku«. Niz probuđenih sećanja neodoljivo ga, najzad, približuje istini: istina neodoljivo uzdiže njegov um i srce. Pri kraju se ton priče nešto menja, te biva nesređen kao u početku. Istina se sasvim jasno i određeno otkriva nesrećniku, bar njemu.

To je tema. Prirodno, razvoj priče se produžuje nekoliko časova, s prekidima i umetanjem, i u obliku raznolikom: muž čas razgovara sa samim sobom, čas kao da se obraća nekom nevidljivom slušaocu, nekom sudiji. U stvari, to uvek tako i biva. Kada bi to stenograf mogao čuti i sve redom zapisati, bilo bi malo neuglađenije i neobrađenije nego što sam ja naveo, ali, kako se meni čini, psihološki red možda bi osao sasvim isti. Eto ta pretpostavka da stenograf sve zapiše (posle čega bih ja obradio pozadinu) i jeste ono što ja u ovoj priči nazivam fantastičnim. Slično ovom već se događalo u umetnosti Viktor Igo je, na primer, u svom remek–delu Poslednji dan na smrt osuđenoga upotrebio skoro isti takav način, iako ne pomoću stenografa; on je sebi dozvolio još veću neverovatnost, pretpostavio je da osuđeni na smrt može (i ima kad) da vodi dnevnik ne samo poslednjeg svog dana nego, čak, i poslednjeg časa i, bukvalno, poslednjeg trenutka. Ali da nije bilo te fantazije, ne bi bilo ni samog dela — najrealističnijeg i najistinitijeg dela od svih koje je napisao.

Jedan ko sam bio ja, a ko ona

Dok je ona ovde — još je sve dobro: prilazim i gledam je svaki čas; ali kad je sutra odnesu — šta ću ja sam! Sada je u gostinskog sobi, na stolu sastavljenom od dva mala, a sanduk će doneti sutra, beli sa belim brokatom ... uostalom, nisam to hteo ... Stalno šetam i hoću to da shvatim. Već je, evo, šest časova kako pokušavam da sve to shvatim i nikako ne mogu da saberem misli u tačku. Stvar je u tome što jednako šetam, šetam, šetam ... Bilo je ovako. Ispričaću sve redom. (Red!) Gospodo, ja nisam nikakav literat, vi to i sami vidite, ali neka, ispričaću kako ja razumem. U tome i jeste sav moj užas, što sve razumem!

Napomene

[1](#) Pogrdan naziv za Fince.

[2](#) Mrzim ove razbojnike!

[3](#) Ruski seljaci su dobili slobodu i deo zemlje spahijske 1861. god. manifestom cara Aleksandra II.
(nap. prev.)